

Aristophanes Düşüncesinde Sofistler ve Eleştirisi

Sophists and Their Criticism in Aristophanes Thought

Yakup Akyüz

Özet

Aristophanes, eski komedinin kurucu bir oyun yazarıdır. Komedilerinde ait olduğu Atina polisinin içine düştüğü siyasi ve sosyal sorunları sorgulayan, Atina'nın refah ve barış içinde yaşadığı eski günlerine özlem duyan, demokrasi yozlaşmış Atina'yı eleştiren siyasi aktivisttir. Oyunlarıyla yozlaştığını düşündüğü Atina polisini eleştirmekte ve poliste değişmeye açık yeni olan ne varsa karşı çıkmaktadır. Aristophanes bu yönleriyle eskinin yanında yer almış, gelişime kapalı bir muhafazakardır. Muhafazakâr yönü, onu Atina'daki yeni dönemin gerçekliğini okumak konusunda gerici kılmıştır. Oyunlarında gülmeye dayanan ironisiyle birlikte oluşan kaba ve küfürlü diliyle poliste yeni ve yozlaştırıcı gördüğü her kişi,

Abstract

Aristophanes is a founding playwright of ancient comedy. In his comedies, he acts as a political commentator who questions the social and political problems of the Athens polis. He often longs for earlier periods when Athens lived in prosperity and peace and criticizes what he perceives as the corruption of Athenian democracy. Through his plays, Aristophanes criticizes the polis and opposes many new developments that he believes threaten its traditional order. This stance gives Aristophanes a conservative character. His strong attachment to the old order and distrust of new intellectual trends lead him to interpret the changing realities of Athens in a reactionary way. In his comedies, he turns people, ideas, and practices

 Bu makale, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY 4.0) kapsamında lisanslanmıştır. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) License.

✉ Prof. Dr. | Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü | yakupakyuz70@hotmail.com | ORCID: 0000-0002-9982-9315.

olgu ve düşünceyi açık hedef yapmıştır. Aristophanes'in eleştirisinin temelini koyduğu kişiler insanı merkeze alan düşünceleriyle sofistler olmuştur. Sofist olduğunu düşündüğü ya da onun etkisinde kalmış yöneticiler Perikles ve Kleon, filozoflar Sokrates, Gorgias ve tragedya yazarı Euripides eleştirilerinden kaçamamıştır. Sofist düşünce eleştirisinin özünde ise göreceliliğe bağlı gelişen retorik sanatı yatmaktadır. O, eserlerinde sofistleri, dili göreceli hale getiren, paralı eğitim veren, polisli yozlaştıran, absürt kılıklarıyla toplumda gezen ve tuhaf doğa olaylarını araştıran doğa bilimcileri şeklinde sunmaktan kaçınmaz. Diğer bir deyişle sofistleri genel Yunan ölçülülüğünden kopmuş, polise kısmen yabancılaşmış kişiler olarak sunmaktadır. Çalışmanın amacı Aristophanes'in eserlerindeki sofistleri ve sofist eleştirilerini doküman incelemesi ve eleştirel söylem analiziyle ele alarak değerlendirme amacıdadır.

Anahtar Kelimeler: Antik Yunan Felsefesi, Aristophanes, komedi, sofistler, söz sanatı.

that he considers corrupting influences on the polis into targets of satire. Using irony, humor, and sometimes harsh language, he criticizes figures associated with intellectual and political change. Among the main targets of his criticism are the Sophists and their human-centered approach to knowledge. Political leaders such as Pericles and Cleon, philosophers such as Sokrates and Gorgias, and the tragedian Euripides appear in his works as figures connected to sophistic thought. At the center of Aristophanes' criticism is the Sophists' rhetorical art based on relativism. In his comedies, Sophists are portrayed as paid teachers who manipulate language, corrupt the polis, and investigate strange natural phenomena. Through such depictions, Aristophanes presents them as figures who deviate from traditional Greek moderation and become partially alienated from the polis. and were partially alienated from the polis. This study aims to examine the Sophists and criticisms directed at them in Aristophanes.

Keywords: Ancient Greek Philosophy, Aristophanes, comedy, sophists, art of speech.

1. Giriş

Aristophanes'in yaşadığı klasik dönem V. yüzyıl Atina'sı, Antik Yunan polislerinin siyasi, kültürel, ekonomik ve entelektüel merkezidir. Demokrasi düşüncesinin ilk biçimi olan izonomi fikri İyonya polislerinin Pers işgali sonucunda Atina'da demokrasi olarak biçimlenmiştir (Karatani, 2019, ss. 38-43). Bu dönem, özellikle Pers Savaşları'nın ardından yükselen Atina İmparatorluğu'nun gücünü pekiştirdiği, demokrasinin kurumsallaştığı ve aynı zamanda içsel çözülme belirtilerinin ortaya çıktığı tarihsel evredir. Atina, Perikles önderliğinde politik örgütlenmesini doğrudan demokrasi ilkesi üzerine inşa etmiş, yurttaşların yasama, yürütme ve yargı süreçlerine aktif katılımını mümkün kılmıştır (Cartledge, 2009, ss. 104-112; Thukydides, 2017, ss. 81-86, XXXVI-XLV). Ancak demokratik düzen, her ne kadar özgürlük ve eşitlik ideallerini yüceltmiş olsa da zamanla demagoji, siyasetçilerin menfaatçi uygulamaları ve retorik etkisiyle yönlendirilen bir halk iradesine dönüşmüştür. Anılan nedenlerle de Atina polisinde demokrasi yer yer iktidar ve rejim değişikliğine maruz kalmıştır.

Siyasal düzlemde Peloponez Savaşları'nın (M.Ö. 431-404), getirmiş olduğu yıkım diğer polisler karşısında Atina'nın yalnızca askeri değil, moral ve entelektüel gücünü de zayıflatmıştır. Uzun süren savaşlar, toplumsal dayanışmayı çözmüş, zenginle yoksul arasındaki uçurumu derinleştirmiş ve yurttaşlık bilincini zedelemiştir. Bu ortamda, bilginin kamusal işlevi tartışma konusu haline gelmiş; sofistler, bireye yönelik eğitim anlayışlarıyla geleneksel polis düzeninin değerlerini sorgulamaya başlamışlardır. Retoriğe dayalı bu yeni eğitim biçimi, yurttaşları kamu yararından çok kişisel başarıya yönlendirdiği için dönemin düşünürleri ve sanatçıları tarafından eleştirilmiştir.

Sosyal yaşamda ise Atina, büyük bir kültürel canlılık içindedir. Agora, yalnızca ticaretin değil, düşünce alışverişinin de merkezi konumundadır. Aristophanes (M.Ö. 446- M.Ö. 386), tragedyalarıyla Atina'yı eleştiri konusu yapan Euripides'te olduğu üzere siyasi özgürlükle birlikte toplumsal çözümlenin iç içe geçtiği dönemde eserlerini kaleme almıştır. Onun kome-

dileri, Atina demokrasisinin içinde bulunduğu çıkmazlarının eleştirisi olup demokratik düzenin zayıf yönlerini yansıtmaktadır. Gülme, ironi ve hiciv aracılığıyla Aristophanes, polis düzenini, yurttaşlık erdemini ve bilgiye dayalı yozlaşmayı eleştirir. Dolayısıyla onun yapıtları, yalnızca edebi değil, aynı zamanda siyasal-felsefi bir tanıklık olarak önemlidir.

Aristophanes yazmış olduğu oyunlarla eski komedinin yaratıcısı ve poliste politik eleştirinin tam merkezinde yer almaktadır. Eski komedinin temsilcilerinden biri olarak Aristophanesçi komedinin en belirgin özelliklerinden ilki eleştirisinin temelini Perikles ve Kleon gibi siyasetçileri, Sokrates ve sofistler gibi filozofları ve sofist etkiyle yazdığı düşünülen tragedya yazarı Euripides'i koymasındır. Aristophanes'in eleştirdiği kişiler, Atina polisinin içinde bulunduğu siyasal ve sosyolojik konjektürle birlikte değerlendirildiğinde eleştirisinin özünün felsefe ile yakından ilişkili olduğu görülecektir. Dolayısıyla komedi, siyasi adamların ve olayların yalnızca alay konusu olmadığı, aynı zamanda olguların etik bağlamda tartışıldığı bir platform haline gelmiştir (Ehrenberg, 1951, ss. 1-13). Siyasal ve sosyal karmaşa içindeki Atina'da, bu kişiler Perikles'in söylevlerinde vurgulanan klasik dönem demokratik Atina'sının öne çıkan figürleri olarak yer almışlardır.

Aristophanes'in eleştirilerinin temelinde, Atina'nın demokratik düzenindeki aksaklıklardan kaynaklanan yönetsel çöküş, siyasal işlevsizlik ve toplumsal kırılmalar yer alır; tüm bu unsurlar, onun gözünde Atina demokrasisine duyulan bir hayal kırıklığı olarak ortaya çıkar. Atina'da doğduğu polise yabancılaşan demosun "Bizimkisi bir delilik, seyirciler bir delilik, herkes Atinalı olmaya can atar bizse almış başımıza gidiyoruz" sözü Atinalıların içinde buldukları hali "çıldırma ve delilik" şeklinde betimlemektedir (Aristophanes, 2013b, s. 84). Hakikaten Yunan'da polise ait olmamak hoş karşılanmayan bir durumdur. Sofokles'in *Philoktetes* eserinde kahraman Philoktetes'in "Bir zamanlar tek başıma, kimsesiz, şehirsiz (vatansız) (apolis) ve canlı bir ceset gibi terk ettiğini bu sahilden zorla koparmaya çalışıyorsun" sözünde ortaya çıkmakta ve o kendisini terk eden arkadaşlarına şehirden uzak, polissiz, tecritte bir yaşamın olanaksızlığın-

dan yakınmaktadır (Sophokles, 2015, ss. 40, 1015-1018). Yunan için polis doğal bir organizma olup insana içkin, doğal ve iyi hayat yaşama amacını sunmaktadır. Polis, bu hayatta siyasi faaliyetlerden biri olarak tanımlanmakta tüm ahlaki ve felsefi faaliyetin üstünde, praxis ve theoria'nın kombinasyonu olarak görülmektedir (Cartlege, 2013, s. 21).

Atina'da siyaset, felsefe ve oyun toplumsal örüntünün griftliği içinde yürümektedir. Atina politik düzenindeki griftliğe modern dönem düşünürlerinden Hegel "Yunanistan'ın gerçekte ne olduğunu bilmek istiyorsak, cevabı Sophokles ve Aristophanes'te, Thukydides ve Platon'da buluruz; bunlarda, Yunan yaşamının gerçekte ne olduğunun tarihsel ifadesini buluruz" düşüncesinde dikkat çekmektedir (Hegel, 1981, ss. 145-146). Görüleceği üzere Geist'in nesnelleştiği devlette Hegel, komediye manevi önem açısından devlet adamlığı (siyaset), felsefe ve tragedyaya eşit derecede anlamlı bulmaktadır. Diğer bir söylemle poliste tiyatro, kamusal düşünce ortamının en etkili ifade biçimidir. Tiyatrolar etik değerlerin tartışıldığı geniş katılımlı kamusal bir şenliğin parçasıdır (Sezer & Kalaycı, 2017, s. 14). Tiyatrolarda tragedyalardan sonra izlenime sunulan komediler de bu siyasal şenliğin bir parçasıdır. Komedinin üretildiği "*komedein*" fiilinin hicvetme, alay etme, taşlama, karalama anlamları birlikte düşünüldüğünde tam da eski komedinin özüne vurgu yapmaktadır. Aristophanes'in oyunları Atina polisinde yozlaşmanın nedeni görülen ve suçlanan kişilere yapılmış politik sanatsal bir hücumdur. Aristophanes, komediye politik eleştiriye aracı kılmaktadır. Barış özlemi içinde komiğe dayanan gülünçlüğü ve siyasal ironiyi; ihtiyaçlara dayalı cinselliği araçsallaştırma, mutlak eşitlikçi ütopyik devlet teorisiyle birleştirme vb. kurgularla birlikte günlük yaşamdaki kaba, yaralayıcı ve sövmeye dayalı dili de kullanarak açık sözlü ahlaksızlıkla yaratmıştır (Sowerby, 2012, s. 133).

Aristophanes komedilerinde kaba, aşağılayıcı ve köylünün yücelikten uzak sövgü dilini bol bol kullanmıştır. Aristophanes'in komedi kişileri konuşma dilini kullanırken Aristotelesçi bağlamda ifade edersek dildeki yücelik üslubundan, söz ve eylemde ölçülülükten nasibini almamış kişilerdir. Eleştirisini "Bunlar gerçekten bir tür şom ağızlı ve dedikoducu kimse-

lerdir” yargısında dillendirmektedir. (Aristoteles, 2016, II.1384b.11). Eski komedi, Dionysos kültürünün bir parçası olan “danslar, kılık değiştirmeler, lirik translar ve şakacı kargaşadan” oluşan yapılarını alıp evrimleşmiştir. Nihayetinde komedinin temeli komos alayları eğlenceye dayalı anlarla sarhoşluğa yol açmakta ve müstehcen şakalar ve jestlerde daha da saldırgan olmaktadır (Freydberg, 2008, s. 2). Komedinin özünün phallos şarkılarına dayandığı düşünülürse tragedya gibi ulvilik taşımaması normaldir. Aristoteles, eski komediyi alaycı şaka içerdiği için hakaret olarak görmekte ve yönetim tarafından yasaklanmasını önermektedir. Hatta komedilerin bazı kimseler (ergenliğe ulaşmamış) tarafından dinlenilemeyecek kadar müstehcen sözler içerdiğini iddia etmektedir. (Aristoteles, 2011, IV.1128a.30-35).

Aristophanes komedilerinin üslubunun salt gülmece değil siyasal bağlamda ironik ve politik eleştiri içermesi “Kızmayın bana saygıdeğer seyirciler, bir komedi ve bir dilenci olarak devlet işlerinden söz etmeye kalkıyorsam Atina yurttaşlarının önünde, doğru olan her şey komediye girer” sözünde açıkça vurgulanmaktadır (Aristophanes, 2013a, s. 210). Bonnard, Aristophanes komedilerindeki gülmeyi, yergili gülüş ve neşeli gülüş arasındaki gidip gelme şeklinde tanımlamaktadır. Yergili gülüş Atina toplumunun içinde bulunduğu toplumsal düzendeki aptallıkları, saçmalıkları yırtıp parçalayan gülüştür. Neşeli gülüşse nesne sevgisine, kır sevgisine, ekmek, şarap ve barış gibi insanı nimetlere kavuşturan sevgidir (Bonnard, 2004, ss. 217-218). Yunan seyircisi onun oyunlarında her iki gülüşü de deneyimlemektedir. Nihayetinde Aristophanes’te komedi baştan başa politika, hiciv ve tenkid olup, kişiler ve konuşmalar, koronun şarkı ve rakısları hep bir gayeye hizmet etmektedir. O, olayları ve komiği sadece komik olsun diye değil bir şeyi yaptırmak ve yaptırmamak için kullanır. Komedi politika sanatında bir silahtır (Erhat, 1958, s. 6). Komedinin Aristophanes elinde silaha dönüşmesineyse Friedell “modern komedi hep ilerlemeci ve devrimci iken eski Atina’daki tepkici ve muhafazakardı” ifadesinde dikkat çekmektedir (Friedell, 2011, s. 235).

Aristophanes’in komedilerinde eleştirinin konusu kişiler Atina’nın bilinen karakterleri olsa da oyunun kişileri sıradan halk tabakasına aittirler

(Kundakçı, 2018, s. 262). Oyun kişileri, toplumun sözsöz ve etik normalinin dışına çıkmaktan rahatsızlık duymayan karakterlerdir. Kaba saba konuşmalar, ulu orta küfürler, hatta müstehcen şakalaşmalar dahil izleyici nezdinde normal karşılanır. Bir diğer deyişle eski komedi sosyal hayatın düzeninden ve ahlaki ölçülerinden sıkılan kişiler için rahatlama ve özgürlük hissi vermektedir. Aristoteles'in *Poetika*'sında komedi için vurguladığı “*bayağı yaratılışlı*”, “*gülünç, soylu olmayış ve kusurlu*” ve kendisinin de “*ortalamadan kötü karakterlerin taklit edilmesi*” düşüncelerinin tam olarak eski komediye tanımladığı görülmektedir (Aristoteles, 1976, 1448a-b,1449a).

Aristophanes'in komedilerinde, Atina toplumunun ve polisinin siyasal süreçlerine dair pek çok veri bulmak mümkündür. Aristophanesçi komedi örneğın devlet, felsefe, savaş ve barış, cinsiyet ve tanrıların insanlarla genel ilişkisi vb. aldığı konularla gerçekten önemlidir ve bu nedenle eğlencenin ötesine geçer (Freydberg, 2008, s. 3). *Eşek Arıları*'nda Yunan polisinde bir yargılamanın nasıl yapıldığına, yargılama mekanının düzenine ve yargılamanın usulünde kullanılan eşyalar ve oy verme şekline kadar pek çok konuda bilgiye rastlanılır. Ayrıca Yunan kültürüyle özdeşleşmiş dönemin şairleri, siyasetçileri ve sanatçıları da sık sık Aristophanes'in komedilerinde karşımıza çıkar. Cartledge, Aristophanes'in iki amaçla oyunlarını yazdığını söylemekte bunlardan ilkinin komik oyunlar yazmak ikincisini ise Atina toplumuna odaklanmak olarak sıralamaktadır. Ona göre sadece Aristophanes'in oyunları değil, tüm eski komedi özünde Atina toplumunun ürünüdür ve ondan ayrı düşünülemez (Cartledge, 1990, s. 1x).

Antik Yunan'da bütün olumsuzluklara rağmen, Perikles'in söylevinde övgüyle söz ettiği Atina demokrasi tecrübesinin ulaştığı düzey ve Atina'nın diğer kentler arasında öne çıkışı, eleştirilerin odağındaki bu demokrasinin iç çelişkileriyle de yakından ilişkilidir. Bu nedenle, Aristophanes'in oyunlarında eleştirilerin hedefinde yer alan kişilerin bu eleştirilere karşı gösterdikleri tahammül, düşüncenin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (Kundakçı, 2018, s. 262). Ancak Aristophanes'in oyunlardaki eleştiriler her zaman tiyatrunun sınırları içinde kalmamış kimi zaman doğrudan muhatapları tarafından olumsuz karşılanmıştır. Kleon *Babilliler* komedisinde

temsilde hazır bulunan yabancı elçiler önünde kendisini küçük düşürdüğü gerekçesiyle Aristophanes'e dava açmıştır (Erhat, 2016,176). Kleon'un tahammülsüzlüğünün nedeni ve bunun yansıması ise *Kömürçüler* oyunundaki şu ifadeye açıkça görülür: "Evet, sevinçli bir günümü hatırlıyorum; hani o tiyatrodaki atlıların Kleon'a yuttuğu beş kese altın yutturdukları gün" (Aristophanes, 2013a, s. 185).

Aristophanes'in komedilerinde ekletirisiinin temeline koyduğu düşünce Atina polisinin demokratik yozlaşmasıdır. Yozlaşmanın nedeni gördüğü kişiler onun ironik yergilemesinden kaçamamışlardır. Eleştirilerin temelindeyse sofistler, kullandıkları retorığe dayalı eğitim anlayışları ve bu anlayışla hareket eden her yapı ve düşünce onun itirazları arasında olmuştur. Bu bağlamda, sofist etkisindeki devlet adamlarını, sofistleri, sofist etkiyle yazdığını düşündüğü Euripides'i ve sofist gördüğü Sokrates'i ekletirisiinin temel unsurları haline getirmiştir.

Aristophanes Atina'yı yozlaştırdığını düşündüğü Perikles ve Kleon gibi siyasetçileri, retorik yöntemle toplumu çürüttüğünü düşündüğü Sokrates ve sofistleri ve sofist etkide yazan şairleri poliste barındırmak istememiştir. Söz konusu kişiler Aristophanes komedilerinin ekletirisiinin merkezinde yer almaktadırlar. Özellikle de bilgi anlayışlarında insanı odağa aldıkları yöntemle birlikte gelişen sübjektivist rölativizmin polis üzerindeki bütüncül ve yıkıcı etkisi Aristophanes'i sofist kaynaklı felsefeye karşı düşmanlığa sürüklemiş ve bu kaynaktan beslenen her tür düşünce ve kişilere komedilerinde savaş açmıştır. Bu çalışmanın amacı, polisteki ahlaki ve entelektüel yozlaşmanın temelinde yer aldığı düşünölen sofist düşüncenin ekletirisiini Aristophanes'in komedilerinde derinlemesine incelemektir. Sofistlerin bilgi, erdem ve iktidar anlayışlarının yalnızca bireysel değil, aynı zamanda siyasal düzlemde polis düzenini sarsan bir etki yarattığını ortaya koymaktır.

2. Yunan Düşüncesinde Sofistler

Sofistler düşünce tarihinde düşüncenin konusunu varlıktan insana kaydırmaları, bilginin temelinde insanı koymaları, retorığe dayanan farklı eğitim yöntemleri benimsemeleri, yaşayış şekillerindeki farklılık, paralı

eğitim vermeleri vb. konularla özellikle toplumu meşgul etmiş kişilerdir. İnsanı öne çıkararak ve insanın merkezde olduğu yargılama yöntemiyle düşüncenin göreceli hale gelmesinde öncelikli rol oynamışlardır. Bu nedenlerle sofist kelimesinin ve sofistliğin anlaşılması Yunan düşüncesinin gelişimi içinde farklılaşmıştır.

Sofist kelimesinin kökeni “*sophia*” dayanmaktadır. Bu basit anlamda bilgelik, teorik bilgelik demektir. Sözcüğün orijinal anlamı sanatkarlık, ustalık ve el becerisiyle bütünleşmektedir (Peters, 2004, ss. 341-342). Bilgi, ilim, hikmet anlamına gelen kelime sofistlerle birlikte safсатаcı, mugalatacı, sahtekâr, şarlatana evrimleşen bir süreç geçirmiştir. Sofist, belirli bir zanaatta, özellikle el sanatında beceriye (1), genel konularda, özellikle pratik ve politik bilgelikte ihtiyat veya bilgeliğe (2), bilimsel, teorik veya felsefi bilgeliğe (3) şamil anlamlarda kullanılmıştır. Sophia (bilge); şair, kahin ve bilge ile ilişkilendirilmiştir (Kerferd, 1981, s. 24). Diğer bir deyişle sofist (bilge) Platon’un kullandığı bağlamdan daha kapsamlı bir kullanıma sahiptir. Platon’un kullanımı ise abartılı ve indirgemeci durmaktadır. Herodot’a göre sofistler Solon, Pythagoras ve Orphiklerdir (Şar, 2022, ss. 28-30). Aiskhylos Prometheus’u sofist (bilge) yani tını güçlü olarak görür (Aiskhylos, 2015, ss. 10-11). Arrianos’ta Hintli kahramanlardır ve bunları çıplak bilgiler şeklinde adlandırır. (Friedell, 2011, s. 212). Bu kullanımlar birinci bağlamda yani bilge olmak bağlamında kelimeye yüklenen anlamdır.

Yunanca “*sophizein*” bilge kılma anlamına gelmektedir. Sofistler öğrencilerine bilgi vaat ettiklerinden dolayı kendilerine bilgeleştirenler demektirler. Bu ise sözcüğün yüklediği ikinci anlamdır. İkinci bağlamda sofist tanımlamasına ve onlar hakkındaki bilgilere özellikle Platon’un *Sofist* diyalogunda rastlamaktayız. Platon ‘görünüşte değil gerçek filozofun’ polis için tanrısal bir varlık olacağını, dolayısıyla filozoflara bu adın verilmesinin gerektiğini düşünür (Platon, 2000, s. 216ad) Hakiki ve görünüşte filozof tartışmasında ise sofistleri; zengin delikanlılar peşinde koşan çıkar ve menfaat avcısı (223b), şehir şehir dolaşıp müzik, resim, hokkabazlık ve ruhla ilgili şeyleri bir yerden alıp başka yerde satan ruhla ilgili bilimle-

rin tüccarı (224ab), bir diğer deyişle erdem üzerine konuşma ve ders verme ticareti (224d), bilimlerin yani derslerin perakende satıcısı ve üreticisi (224d), kanıtlar arası tartışmalara dayalı eristik yöntemi kullanan söylemci (225de), bilimlere engel oluşturan kanılardan ruhu arındıran kişi (230a-231a) görünüşte filozof şeklinde nitelemektedir (Platon, 2000, 231de). Platon'a göre sofist iyi bir hatip ve retorikçidir. Sofistin bilgisi evrensel bilgi olmayıp ona benzeyen bir sözde bilgidir. Platon'un öğrencisi Aristoteles gerçek bilgi ve akıl yürütmenin neliğini ortaya koymadan önce sofistleri ve onların bilgilerinin doğruluğunu ortaya çıkarmak ister. Gerçek akıl yürütme ile sofistçe akıl yürütme biçimlerini ayırır. Sofistleri bilge olmadığı halde bilge görünen ve olmayan bilgeliklerinden kazanç sağlayan kimseler olarak sunmaktadır (Aristoteles, 2019, 165a,20). Sofistlik taslayarak bilgiçlik taslamayı da özel olarak ele alıp işlemektedir. Ona göre sofistçe bir çürütme mutlak değil görelî bir çürütmedir. Sofist gerçekleri taklit eden bir efsuncudur (Aristoteles, 2019, 170a12). Aristoteles, sofistin ilk anlamı olan özde bilgeliğin sofistlerce farklılaştırılmasına itiraz etmektedir. Platon'un eserlerinde Sokrates ve öğrencileri ise kendilerini bunlardan ayırmak için "*philosophes*" olarak adlandırmıştır (Platon, 2000, 253c). Platon, varlığın hakikatinin kavranılmasının filozoflarca sağlanacağına ve yöntemlerinin sağlamlığına vurgu yaparken, sofistleri yokluğun karanlığında yaşayan ve karanlıkta yaşamaya uyum sağlamış, karanlığı sığınak yapmış kişiler, kanıya dayalı sanatla tartışmalar üreten, tanrısallıkla ilgisi olmayan, tamamen insansal ve özü söylem olan, kanını ve soyunu da bu söyleme dayandıran kişileri sofist diye nitelemektedir (Platon, 2000, 268cd).

Sofistin filozof değil de "sözde bilgelik" şeklinde anlaşılması günümüzde de anlaşılabilir kullanımdır. Ancak o dönemde halkın gözünde Sokrates ile sofistler arasında, kimin filozof kimin sofist olduğu pek ayırt edilememiştir. Sofistler, Sokrates ve öğrencilerinin hakikat arayışı, halk nazarında Platon'da olduğu gibi ince bir yargılamaya tabi tutulmamış ve hepsi sofist olarak görülmüşlerdir. Mesela aşırı muhafazakar Ksenophon yararcı ahlakıyla başarı vaat eden bir sofist olarak görülmüştür (Friedell, 2011, s. 215). Bir diğer ilginç durum ise, sofist kavramının yozlaşmasıyla ortaya

çıkan olumsuz çağrışımlardan kaçınmak için Atina’da herkesin “filozof” unvanını almak istemesidir. Bu durum halkın nazarında kimin sofist kimin filozof olduğu araştırmasını önemsiz kılmıştır. Hatta sofistler tarafından filozofların sofistlikle itham edilmesine yol açmıştır. Gorgias’ın öğrencileri ve İsokrates tarafından Platon sofist olmakla suçlanmıştır (Dürüşken, 2001, ss. 21-22; Friedell, 2011, s. 212). Atina’da halkın nazarında sofist ve filozof ayrımının açıkça yapılmadığı ve hatta Sokrates’in de sofist sunulduğu yerlerden biri de tiyatrolar olmuştur. Sadece Aristophanes değil başka kişiler de Sokrates’i sofist olarak sunmaktan geri durmamışlardır. Sofistlerin iyi bir hatip ve etkili bir söylemci oldukları kabul edilir. Bu durum, Sokrates’in yargılamasının başında söylediği “Uyarı, aslında benim yetenekli bir hatip olduğuma işaret ediyor” (Platon, 2020, 17b) sözüyle birlikte değerlendirildiğinde, halkın Sokrates’i sofist olarak nitelendirmesi çok da şaşırtıcı görünmemektedir. Çünkü Aiskhenes, M.Ö. 345 yılındaki bir hitabetinde “Yurttaşlar, sofist Sokrates’i, Kritias’ın öğretmeni olduğu ortaya çıktığı için mi öldürdünüz?” (Aeschines, 1919, ss. 139, I,173) sorgulamasını yaptığında Sokrates’in ölümünün üzerinden sadece yarım asır geçmiştir. Aiskhenes’in ifadesinden anlaşıldığı üzere Sokrates’in sofist olduğu yargısının Atina halkına yabancı gelmediğidir. O halde Yunan düşüncesinde sofistler denilince kimler ve özellikle hangi dönem kast edilmektedir?

Yunan düşüncesinde klasik dönem sofistleri denilince felsefenin konusunu varlıktan insana kaydıran düşünürlerin başlattığı dönem akla gelmektedir. Dönemi, Cartledge’nin ‘herkesin hakimiyeti’ olarak nitelediği, Atina devrimine dayalı demokrasiyle birlikte başlayan ve düşüncenin yoğun devindiği “insanın ölçüsü: Yunan icadı olarak siyaset teorisi” şeklinde tanımladığı yaklaşık M.Ö. 500-400 yılları arasına karşılık gelen klasik Yunan dönemidir (Cartledge, 2013, ss. 89-96). MS II.-III. yüzyıllar arasında yaşamış sofist Lucius Flavius Philostratos (M.S 170-250), “*βίοι σοφιστῶν (Sofistlerin Yaşamı)*” adlı eserinde klasik dönem sofistleriyle (M.Ö. V-IV. yy.) M.S. I.-III. yüzyıldaki sofistleri birbirinden ayırmaktadır. İlk dönemi klasik dönem ya da eski kavramıyla ifade etmekte, sonrakileri ise ikinci ve yeni kavramıyla adlandırmaktadır. Leontinoslu Gorgias’ı eski sofistlik düşüncesi-

nin Aiskhines'i ise eski sofist dönemde olmasına rağmen yeninin ilkelelerini belirleyen kurucusu kabul etmektedir. Philostratos, ele aldıkları konu açısından klasik dönem sofistlerinin filozof olarak görülmesi, eski sofistlik sanatın felsefi retorik olarak düşünülmesi gerektiğini söyler. Ona göre eski sofistler aslında düşüncede filozof olmalarına rağmen sofist olarak adlandırılmışlardır; oysaki filozoflarla aynı konular üzerinde konuşurlar düşüncesindedir (Akgün Kaya, 2022, ss. 113-114). Bu dönemde yaşayan sofist filozofları ise Leontinoi'lu Gorgias (M.Ö. 483-376); Abdera'lı Protagoras (M.Ö. 480-420); Elis'li Hippias (M.Ö. 460-399); Keos'lu Prodikos (M.Ö. 465-395); Agrigentum'lu Polos (5. Yüzyıl); Kalkhedon'lu Thrasymakhos (5. Yüzyıl); Rhamnos'lu Antiphon (M.Ö.480-411); Atinalı Kritias (M.Ö. 460-403); Sokrates (M.Ö. 436-338 ve Aiskhines (M.Ö. 389-314) şeklinde sıralamaktadır (Güvenç, 2021, ss. 40-41). Capella bunlara Alkidamas, Lykophron, Kallikles, Simonides gibi isimleri de ilave etmektedir (Kranz, 2014, ss. 199-216).

3. Aristophanes'in Eserlerinde Sofistler

Yunan tiyatrosunda eğitim ve sofistlerin komedilerde konu yapılması sadece Aristophanes düşüncesine özgü değildir (Zimmermann, 2017, s. 118). Yunanlı, Sokrates ve diğer sofistlerin oyunlarda absürt şekilde sunulmasına aşinadır. Protagoras, göksel olan hakkında ciddi bir şekilde konuşan ama dünyevi olanın mükemmel iştahıyla yiyen bir alçak tanımlamasıyla alay konusu edilir. Prodikos, sofistlerin en önemlisi olarak kabul edilir, ancak herhangi bir kitap veya geveze kadar zararlı olarak adlandırılır. Yine "halkı aldatmak" anlamındaki "yabancı sözcükler" kavramı Gorgias'ın panhelenik konuşmasına atıf yapmakta ancak adı anılmamaktadır. Sokrates'in bir zamanlar Melian ismiyle anılması onun izleyiciler nezdinde şair Diagoras Melian'ın ateizmini biliyor olmalarına gönderme yapmaktadır (Romer, 1996, s. 396). Aristophanes de ondan "tanrılara karşı koyan ozan" nitelimesinde bulunmaktadır (Aristophanes, 2013b, s. 136). Bütün bu veriler göstermektedir ki sofistler ve Sokrates'in halk nezdindeki sofist algısı sadece Aristophanes'den kaynaklanmamaktadır (Ehrenberg, 1951,

ss. 279-280).

Aristophanes eserlerinde özellikle yeni düşünme yönteminin (retorik) temsilcileri sofistlere yer vermektedir. Savaş ve barış nasıl komedinin merkezinde yer alıyorsa, savaş ve sofizm nedeniyle ortaya çıkan bunalımın bilincinde olma hali de aynı biçimde oyunların çoğuna damgasını vurmuştur. Bu nedenle komedi esas suçu sofizme ve sofizmden etkilenen çevrelere yüklemiştir. Aristophanes'in komedileri kamusal hayatta sofistlerin olumsuz etkilerinin görüldüğü siyaset, eğitim, şiir, müzik, bilim vb. alanları sıralamaktadır (Zimmermann, 2017, s. 55). Onun başlı başına sofist olduğunu düşündüğü Sokrates'i bir karakter olarak ele alıp üzerine oyun kurguladığı eseri *Bulutlar*'dır. *Bulutlar* komedisinde komiğin üzerine inşa edildiği kişi Sokrates olsa da komedinin özü sofist eleştirisidir.

Aristophanes'in komedilerinde özellikle sofist olarak sunduğu ve komikleştirdiği filozof Sokrates'tir. Sokrates'in ne kadar sofist olup olmadığı bir tartışma konusu olmakla birlikte, *Bulutlar* komedisinde Sokrates'in sofist şeklinde nitelenmesi, yargılanmasına giden sürece ve toplum nezdindeki olumsuz Sokrates imajının oluşmasına önemli katkı sağlamıştır. Onun sunduğu Sokrates imajı ile Platon'un diyaloglarında ortaya konulan Sokrates arasında çok büyük bir farklılık vardır. Aristophanes'in komik Sokrates'inin yaptığı her sofistlik hareket birkaç yıl sonra ortaya çıkan Platonik Sokrates diyaloglarında sunulan Sokratik etkinliğin tam tersidir (Freydberg, 2008, s. 12). Ehrenberg, Aristophanes tarafından Sokrates'in neden sofist öğretinin başı seçildiğinin sorgulanması gerektiğini düşünmektedir. Çünkü Platon diyaloglarında onu, sofist hareketin en tutkulu ve en korkunç düşmanı, hem Protagoras ve Gorgias gibi ılımlı erken dönem sofistlerinin hem de Thrasymakhos ve Kallikles gibi daha genç radikal sofistlerin entelektüel düşmanı olarak tasvir etmektedir (Ehrenberg, 1951, s. 274). Sokrates ise savunmasında hakkındaki suçlamalar ve suçlamada bulunanlardan bahsederken sadece bir komedi yazarını tanıdığına vurgu yapmaktadır (Platon, 2020, 18c). Yine Sokrates'in Atina demokrasinin yozlaşmasına etki ettiği düşünülen Perikles ve eşi Aspasia ile olan ilişkisinin güçlü olması onun aleyhindeki kamuoyunun güçlenmesinde etkili olmuştur. Özellikle

de onun “Bir şey biliyorum o da hiçbir şey bilmediğim” düşüncesinden hareketle toplumun her kesiminin bilgisinin doğruluğunun onun tarafından sınanması ve bilgisizliklerinin ortaya çıkarılması Sokrates’e karşı toplumsal ajitasyonu artırmıştır. Bütün bu olumsuzluklar ve artan Sokrates antipatisi onun aleyhine dava açılmasına yönelik süreçleri hızlandırmıştır. Sokrates’i etik ve mantıksal sonuçlar çıkaran ‘halkın bir adamı’ olarak görmediğimiz sürece Yunan düşüncesinde Sokrates’in toplumsal konumu, düşünce ve öğretisinin sosyolojik karakteri anlaşılamayacak (Ehrenberg, 1951, ss. 149-150).

Aristophanes diğer komedilerinin birçok yerinde genel olarak sofistlerden bahseder. Bazı komedilerinde ise sofistlerden açıkça ad vererek bahsetmemekte, sofist yöntemler ve sofistlerden etkilenmiş kişiler üzerinden sofist eleştirisi yaptığı görülmektedir. *Bulutlar* komedisinde koro “Biz bugünün yüce sofistlerinden hiçbirine Prodikos müstesna ehemmiyet veremeyiz. Prodikos’a hakimliği ve ilmi için ehemmiyet veririz” demektedir (Aristophanes, 1957, s. 20). Yine sofistlik eğitimi almak isteyen öğrenciyi Sokrates’i ve okulunu tanıtırken “Merak etme onu mahir bir sofist olarak göreceksin” sözüyle ironik bir şekilde iltifatta bulunmaktadır (Aristophanes, 1957, s. 53). Sokrates ve düşünce okulu (phrontistērion) ilişkisi sadece komedinin kalbini değil aynı zamanda Aristophanes’in felsefi malzemesinin de temelini oluşturur (Freydberg, 2008, s. 12). *Bulutlar* eserinde Prodikos, Sokrates ve Sokrates’in öğrencisi Khairephon sofist olarak sunulmaktadır.

Eşek Arıları’nda ise Atina’nın yozlaşmış mahkemelerinde yargıçların haksız kararlarına vurgu yaparken “Bunlarla şişlediler mahkemede Gorgias’ın öğrencisi Philippos’u” demektedir (Aristophanes, 1993b, s. 30). *Kuşlar* komedisinde aynı şekilde dönemin meşhur sofistlerinden Gorgias ve öğrencisi Philippos’tan bahsetmektedir. Bahse konu sofistlerle birlikte dil üzerinden gelişen retorik eleştirisini “Ne Philopposlar, ne Gorgiaslar, ne sözünü bilmezler” cümlesinde vurgulamaktadır (Aristophanes, 2013b, s. 163)

Kadınlar Şenlikte eserinde şair Euripides üzerinden genel bir sofist

eleştirisi dillendirilmektedir. Eserin başında Euripides, görme ve duyma fiillerinin aslında duruma göre anlam kaybına uğrayarak görecelileşmesini kayınbabasına anlatırken, kayınbabanın anlatılanı kavrayamaması üzerine Euripides’e hitaben “Bu söylediklerin çok fazla sofistikçe. Benim gibi biri için fazla zekice” sözleri de kelimelerin sofistlerin elinde anlam kaybına uğradığı sofistçe yöntemi öne çıkarmaktadır (Aristophanes, 2019b, s. 19).

Aristophanes komedilerinde felsefenin konusunu varlıktan insana kaydırır, insanı bilginin öznesi yapan ve ikili düşünceyi (*dissoi logoi*) önceleyen ve belli bir okulu anlatan klasik dönem sofist düşüncesine ve bazı sofist düşünürlere yer yer atıf yapmıştır. Özellikle klasik dönem sofisti gördüğü Sokrates ve Gorgias’a sık sık atıf yapar ve onları eleştirir. Prodikos’un sofistliğinden bahsedilir ancak Yunan düşüncesindeki kabule uygun bir şekilde kendisinden saygıyla söz edilmektedir. Bunun nedeni herhalde Prodikos’un toplum nezdinde kazandığı haklı saygıdan olsa gerektir. Çünkü Yunan düşüncesinde Prodikos’un bilgeliği deyimleşmiş, Yunanın nezdinde bilgeliğin olumlanması “Prodikos’tan daha bilge” şeklinde kabul görmüştür (Friedell, 2011, s. 214).

4. Aristophanes’in Komedilerinde Sofistlere Getirilen Eleştiriler

Aristophanes Atina polisinin ve genelde Yunanlıların basit nedenlerle aralarında tutuştukları savaşın her türüsünden ve polisler arası ticareti engelleyen kısıtlamalardan rahatsızdır. Bu nedenle o, eski barış ve bolluk dolu günlerine özlem duyan bir yazardır. Bahse konu nedenlerle Aristophanes, Atina’yı yozlaştırdığını düşündüğü her fikrin, yöneticinin ve kişinin karşısındadır. Oyunlarını barış düşüncesini egemen kılmak için karşıtlıklar üzerine kurmaktan çekinmemiştir. Onun eserlerinde olay kurgusu savaş-barış, kadın-erkek, kadının yönetmesi- erkeğin yönetmesi, insanların polisi-kuşların polisi, haklı düşünce-haksız düşünce, bolluk ve fakirlik gibi karşıtlıklar içinde gelişir. Polisteki karmaşa ve barış arzusunun karşıtlığa dayalı çözümlenme sürecinin, absürtlüğe dayanan çatışmayla birlikte bazen erkek egemen iktidar yerine kadın egemen iktidar düşüncesiyle, bazen

herkesin zenginlikte ve haklarda eşit olduğu sosyalizmle, bazen kadınlarca cinselliğin protest kullanılmasına dayalı erkekleri barışa yönlendirme çabasıyla kurgulanmakta olduğunu görürüz. Bütün bu olumsuzlukların arka planını Yunanlıların barışa dayalı düzeni değil, ölçsüzlük içinde savaşı tercih etmeleri oluşturmaktadır. Aristophanes'in sofistlere getirmiş olduğu eleştirilerse onların dil ve düşüncüyü ölçsüzce kullanıp bununla poliste halkı ve yargı süreçlerini dejenere etmeleri, günlük yaşamlarında halktan farklı yaşayış biçimleridir. Ayrıca paralı eğitim vermeleri, absürt şekilde doğa bilimleriyle meşgul olmaları ve toplumun tanrılarını ret eden dinsizlik iddiaları diğer nedenlerdir. Euripides sofistlere yönelik eleştirilerinde muhafazakâr ve poliste otoritenin işleyiş düzeninin sarsılmasını da onaylar gözükmemektedir.

Kuşlar komedisinde Atina'yı eleştirmek ve Atina'nın yozlaşmasını dilendirmek için 'Havakukuşya' krallığı kuran kuşların polisinde Atina'da retoriğin Akropolis, meclis ve mahkemelerde şuursuzca bir geçim aracı olarak kullanılmasından dert yanmaktadır. O Atina'yı başlı başına ironik alaycılıkla "akıl ülkesi" şeklinde tanımlamaktadır (Aristophanes, 2013b, s. 104). Atina'da sözün ölçsüz kullanımı ve hitabetin yıkıcı etkisine yönelik eleştirel vurgusu, koronun sözlerine aşağıdaki şekilde yansıtılmıştır:

*"Biz kuşlar neler gördük neler
Atina'da bir yer var, acaip bir meydan,
İnsanlar dilleriyle geçinir bu meydanlarda
Dil alırlar, dil satarlar
Ona buna söz atarlar, çamur atarlar
Ne Philopposlar, ne Gorgiaslar ne sözünü bilmezler
Kendi dillerini tutmasını bilmez,
Başkasının dillerini keser yerler"* (Aristophanes, 2013b, ss. 162-163).

Sofistler Aristophanes nazarında günlük yaşamda da ölçsüzüz kişiler şeklinde yansıtılmaktadır. Komedilerinde sofistler giyim kuşam ve yaşantılarıyla şekil yönünden tuhaf tipler olarak sunulmuştur. Sofistler, Sparta'lı esirlere benzetilerek çulsuz, sapsarı benizli, pabuçsuz serseriler olarak tanımlanır. Sokrates ise sepette tüneyen bir tipe benzetilmektedir (Aristopha-

nes, 1957, s. 7,13). *Kuşlar*'da sofist Sokrates öbür dünyada koca ayaklıların olduğu bir göl yanında ömründe hiç yıkanmamış ruh çağıran bir kişi olarak karşımıza çıkar (Aristophanes, 2013b, s. 145,156). Aristophanes sofistlerin giyim, kuşam ve yaşamlarındaki absürtlükleri tanımlarken sofistleri genel olarak olumsuzlamakta fakat bunu özellikle de Sokrates üzerinden yaparak çarpıtmada bulunmaktadır.

Euripides'in Sokrates'i odak noktasına koymasının özünde Sokrates'in onun istediği, aradığı, komik olarak sunulmaya elverişli bir yaşam tarzı sunuyor olmasıdır. Sokrates tuhaf yaşamı, Atinalılara ilginç gelecek yaşantı tarzıyla modern toplumların meczup diyebileceği bir yaşantı sürdürmektedir. Onun bu yaşamı Aristophanes'in nazarında Sokrates'i sofist olarak kullanışlı hale getirmektedir. Sofist denilince kılıksız tiplerin akla gelmesi bu olumsuz manipülasyonlardan olsa gerektir. Halbuki Sokrates dışındaki diğer sofistler biçimsel olarak hiç de Sokrates gibi yaşamamaktadırlar. Hatta onların gösterişli kıyafetlerle gezmeleri ve elitlerin çocuklarına eğitim vermeleri söz konusudur. Eleştirilerin odağındaki Gorgias'ın Atina'nın en zenginlerinden biri olması ve polisi adına Atina'da görüşme yapması düşünüldüğünde sofistlerin Aristophanes'in bahsettiği bağlamda yaşadıkları düşüncesi gerçekçi durmamaktadır. Aristophanes sofistleri gülünç gösterebilmek için tüm sofistleri Sokrates gibi göstermekten kaçınmamıştır. Aristophanes'in Sokrates'i hedefe koymasının bir diğer nedeniyse politiktir. Dönemin meşhur sofistleri Atina yurttaş olmayıp diğer polislere ait iken Sokrates devlette bazı kamusal görevlerde bulunmuş bir Atina vatanıdır. Suçlama yurttaş olmayan sofistlere yapılırsa Atina toplumu nazarında Sokrates kadar etkili olmayacaktır. Bir diğer nedense Atina polisinde Sokrates'in gerçekten bir sofist olmasıdır ya da halk nazarında öyle görülmesidir. Sosyolojik bağlamda olgular, ne olup olmadığı üzerinden değil nasıl görüldüğü üzerinden tartışılmaktadır. Bu bağlamdan bakıldığında Atina polisinde özelden Aristophanes'in nezdinde herhangi bir sebep aranmaksızın Sokrates'in sofist olduğudur.

Sofistlerle ilgili dile getirilen bir diğer iddia ise onların parayla kurduğu ilişkidir. Bir diğer deyişle paralı eğitim vermiş olmalarıdır. Aristophanes

düşüncesinde para ve servet iyi kötü bütün şeylerin kaynağıdır. Sofistlerin parayla ilişkileri onlara yadsınamaz oranda zenginlik kazandırmıştır. Gorgias ve Prodikos'un ikisinin de Hippias ve Protagoras gibi kayda değer miktarda para kazandığı (Platon, 1982, 282b-283b) ve zengin Kallias'ın bu üç sofiste 'çok para' ödediği söylenir. Ayrıca Protagoras'ın Phidias ve diğer on heykeltıraştan daha fazla para kazandığı söylenir (Kerferd, 1981, s. 26). Aslında Aristophanes servet ve paranın, polisler arasındaki ticaretin getirdiği refahın farkında ama polisteki olumsuzluklara sebep olarak subjektif bakışla parayı suçlamaktadır. Yurttaşlar eskiden özgürken özgürlüklerinin ellerinden alınmasını, mahkemelerdeki adaletsizlikleri parayla açıklamaktadır. O, insanların özgürlüğünü azıcık paraya satmaları ve paraya köle olmalarından, Korintos'lu fahişlerin fakirlere yüz vermediğinden, Yunan düşüncesinde oğlan çocuklarının erginlenme dönemindeki aşklarının aşkaktan değil paradan kaynaklı ve yine bütün iş ve mesleklerin paraya dayanmasından söz etmektedir (Aristophanes, 2018, ss. 9-11).

Sofistlerin parayla ilintili iddialarının bir yönü eğitimle ilgili, bir diğer yönü ise dolaylı şekilde sofistçe eğitimin etkisiyle poliste yargılamaların paraya dayalı bir kazanç durumuna dönüştürülmüş olmasıdır. Her iki eleştiri de Sokrates'in sofist okulunu betimlerken "Hakim insanların mektebi tefekkür (düşünce) okulu ve adamları kendilerine para verdin mi haklı haksız bütün davaları söz ile öğretmek çaresini öğretirler" yargısında birlikte sunulmaktadır (Aristophanes, 1957, s. 7). O, hem sofistlerin eğitimi parayla vermelerine (Aristophanes, 1957, s. 54) hem de Solon'un halkın alt kesimlerini demokratik düzene katmak amacıyla ücretli hale getirdiği yargılamaların, Kleon gibi yöneticiler elinde amacından saparak yozlaşmasına karşı çıkar. Aristophanes'e göre bu durum, devletin temeli sayılan adaletin tecelli ettiği yargının, sofistik yöntemlerle herkesin elinde bir kazanç kapısına dönüşmesine yol açmış ve ölçsüzlüğü beraberinde getirmiştir. Hatta yargılama gibi kamunun en önemli işinin üç obolos karşılığı paraya devşirilmesini, Atina'daki en değersiz iş olan kil taşımayla özdeşleştirir (Aristophanes, 2019a, s. 15). Retoriğe dayalı yargılamaların ölçsüz ve adaletsiz sonuçlar ürettiğine dikkat çekmektedir. Aristophanes'e göre sofistçe eği-

timden geçen kişi eğer davasını kendi lehine ispat edebiliyorsa toplumun gözünde gerçeğin ne olduğunun pek bir önemi kalmamaktadır. Bu nedenle de sofistleri, “ölçüden yoksun kişileri eğiten kişiler” olarak sunmaktan kaçınmaz. Sofist düşünce, Aristoteles’in iki aşırılığın ortası şeklinde tanımladığı ölçülülükten uzak aşırılığa yakın kişilerdir. Sofist eğitimle donanmış ve iyi bir söz ustası olmuş sofist Strepsiades, kendisinin gözü pek, güzel konuşan, atılgan, hayasız, edepsiz, yalan devşirici, laf ebesi, dava kılavuzu, kanun direği (üzerinde kanunlar yazılı sütün), çalpara, tilki, baştan aşağı düzen, kayış gibi eğrilir bükülür, alaycı, kaypak, palavracı, öğendire ile delik deşik olmuş öküz derisi, habis, kurnaz, hırçın, kış yalayan sıfatlarıyla nitelenmesinde ve selamlanmasında bir sorun görmez (Aristophanes, 1957, s. 15). Sofist Strepsiades’in övündüğü vasıflarının Theophrastos’un Yunan toplumunda olumsuz ve ölçüsüz kişiler ele aldığı *Karakterler* adlı eserindeki tiplerle özdeş olduğudur (Theophrastos, 1998, s. 15).

Aristophanes’in sofistlere ya da onların etkisiyle yazdığını düşündüğü kişilere yönelttiği bir diğer eleştiri ise, Sokrates’in yargılanmasına da neden olan “Yunan tanrılarını reddetme” iddiasıdır. Dinsizlik suçlaması Sokrates’in ceza almasının nedenlerinden biridir. Anaksagoras ve Aristoteles dinsizlik suçlamasıyla şehirden kovulmuştur. Atina’da dinsizlik suçlaması hoşlanılmayan muhataptan kurtulmak için politik bir aygittir. Sofistlere Aristophanes tarafından aynı suçlama yapılır ve kamuoyunda aleyhlerinde olumsuzluk etkisi yaratılmak istenir. Sokrates, yargılanmasının adaletsiz olduğunu vurgularken hakkındaki dinsizlik suçlamasının yanlışlığına demurmaktadır. Sofist etkiyle yazdığı düşünölen Euripides de benzer şekilde komedilerinde dinsizlikle itham edilir. Aristophanes’in Sokrates’e ve Euripides’e getirdiği dinsizlik suçlamaları aşağıda belirginleşmiştir.

“Sokrates: Kim bu Zeus? Saçma sözler yeter Zeus diye bir şey yok bile.

Sokrates: Bulutları hareket ettiren Zeus değil onları harekete getiren bir esir kasırgası.

Sokrates: Şu hâlde bundan sonra bizim tanrılarımızdan başka bir Tanrı kabul etmemeye, işte şu boşluk, bulutlar, birde dil yalnız bu üçünü Tanrı kabul etmeye razı oluyor musun?” (Aristophanes, 1957, s. 21,24).

“Euripides: Özür dilerim ama ben başka tanrılara inanyorum” (Aristophanes, 2006, s. 74).

Aristophanes muhataplarını tanrıtanımazlıkla suçlamış olsa bile kendisinin de Yunan tanrılarına karşı kullandığı dil ve üslubun çok saygılı ve yüceltici olduğu söylenemez. Günlük dilde kullandığı kaba ve küçültücü dille, tanrılarını alaya alan bir söylem kullanmaktan kaçınmamıştır:

“Ploutus (Yoksulluğun Tanrısı, Kör tanrı): Ah Zeus yaptı bunu insanlara hasedinden

Yemin etmiştim sadece namuslu bilge, kıymetli kişilerle gezeceğime

O da beni kör etti işte onları ayırt edememeyim diye

Böyledir o, haset eder kıymetli olan ne varsa” (Aristophanes, 2018, s. 6)

Euripides’in sofistlere yönelttiği eleştirinin bir diğer yönü, onları gerçeklikten kopuk, absürt yöntemlerle doğayı araştıran filozoflar olarak tasvir etmesidir. Tarihsel süreçte doğa filozofları bilimsel bilgiyle halka faydalı bilgiler üretirken, Aristophanes’in komedilerindeki sofist yaklaşımla doğayı araştıran sofistler tuhafıklar peşindedir. Bunlar kalıplarla pirenin ayaklarının boyunun kaç katı sıçrayacağını ölçmeye çalışan, sivrisineklerin kıçlarından mı yoksa hortumlarından mı vızıldadıklarını keşfetmeye uğraşan, yeryüzünü keşfetmek amacıyla astronomi öğrenen, havada yürüyüp güneşi tetkik eden birer doğa filozofları şeklinde sunulmaktadır (Aristophanes, 1957, ss. 9-13). Komedilerde sunulan sofistlerin doğa uğraşılarının absürtlüğü karşısında hayretini gizlemeyen ve sofist öğreti peşinde koşan öğrencinin şaşkınlığı “O halde biz neden Thales’e hayran olup duruyoruz” sözünde açıklığa kavuşmaktadır (Aristophanes, 1957, s. 19).

Aristophanes’in eleştirilerinin özünde sofistler yer almakta sofist eleştirinin temelindeyse insanı her şeyin ölçüsü yapan retoriğe ve logos’a dayalı bilginin göreceliliği yatmaktadır. Aristophanes’e göre, düşüncenin bireye bağlı epistemoloji üretmesi spekülative düzeyde kaldığı sürece onu rahatsız etmez. Onu esas rahatsız eden insanın merkezde olduğu öznel epistemolojinin bilgi felsefesinin dışına çıkıp dile dayalı şekilde poliste eğitim, ahlak ve siyaset alanında sonuçlar üretmesi ve bunun yansımalarının mahkemelerde pratik alanda görünür kılınmasıdır. Bir diğer deyişle onun itirazı

poliste elitist kalması gereken bilginin ve yargılama gibi devlet işlerinin sofist etkiyle her yurttaşın söylem ve eylemiyle sınanıyor olmasıdır. O halde onun komedilerinde “sözün” “retoriğin” sıradan bir Yunanda silaha dönüşmesine yönelik eleştirilerini biraz daha detaylandırarak ele alalım.

5. Söz ve Retorik Ustası Olarak Sofist Eleştirisi

Eski Yunan toplumu sözel ifadeye önem veren bir toplumdur. Homeros’un eserlerinin yazılı değil rhapsodlar aracılığıyla sözsözsel şekilde aktarılması da sözün gücünü göstermektedir. Bu eserlerde ayrıca sözün iyi kullanımı övülmektedir. Homeros da sözü etkili kullanan kişilerden bahsetmektedir. Ancak onun konuşmalarının sistematik olmaması, kural içermemesi ve şiirsel olması onu retorik tanımlamasından yoksun kılmaktadır. Konuşmanın retorik olması, belli bir teknik ve sanat haline gelmesi için, eşitliğin ve rekabetin siyasal yaşama karışması ve her vatandaşın kendisini bir başkasına veya başkalarına ifade edebilmeleri gerekir. Bir diğer deyişle retorik imkânı toplumun demokratik bir ortama girmesiyle mümkün olmuştur. Bu bağlamda bakıldığında sofistlerin retorik ile yetkin hale geldiği, V. yüzyıl klasik dönem Atina’ında gerçekleşmiştir (Dürüşken, 2001, ss. 7-8). Yunan düşüncesinde Aristoteles’in de dile getirdiği üzere retorik eğitimi logos, pathos ve ethos’a dayalı şekilde ilerlemektedir (Retorik, 2016, 1356a-b). Yunan için retorik poliste vatandaşın vazgeçemeyeceği sözün özgürlüğünün sağlandığı, kişinin kendini gerçekleştirdiği temel olgudur. Atina’da her yurttaşın mecliste konuşma hakkı olduğu için iyi konuşma bir o kadar değerlidir. Bu nedenle yüksek eğitimin özünü oluşturmaktadır. Yunan bu nedenle ne söylendiğine değil, nasıl söylendiğine odaklanmaktadır. Cahil bir boşboğaz ekklesia’da susturulurken, etkili bir ifadeyle dile getirildiği sürece aşırı fantezileri, karakter saldırılarını ya da dava konusuyla ilgisiz konuşmaları kimse susturmamaktadır (Deighton, Hilary J., 2012, s. 22). Poliste konuşmacıya bunu sağlayan şeyse logos’a dayalı dilin etkin şekilde kullanımınıdır.

Aristophanes’in sofistlere getirdiği en temel eleştiri ve diğer eleştirilerinin dayanağı; dilin kavramlarının çok anlamlı şekilde kullanılması, dile

bir dildir. Aristophanes'in, polisin tüm sorunlarının kaynağını sofist kaynaklı dile ve dil temelli yöntemlere bağlayarak Atina'yı suçlaması, aslında onun gerçeklerden uzaklaşarak komedinin sunduğu gülen özgürlük alanına sığınma isteğiyle açıklanabilir. Ayrıca Aristophanes'in düşüncelerini savunurken ya da eleştirilerini dile getirirken kendisinin kullandığı ikna yönteminin de logos'a dayanan retorik içerdiği gözden kaçırılmamalıdır. O, eleştirdiği yöntemle seyircisini güldürmekte ve Atina'nın siyasal sorunlarıyla halkı yüzleştirmektedir.

Bulutlar komedisinde, Atina'da aldığı borçlarla başı dertte olan baba Strepsiades, kendisi öğrenemese de oğlu aracılığıyla ikna sanatını öğrenerek, haksız düşüncenin galip gelmesi yoluyla alacaklılarından ve borçlarından kurtulabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle düşünce okuluna (sofist okula) oğlunun yazılmasını ister ve bunu sağlar. Aristophenes düşünce okulu denilen yerde iki tarz düşünce (zayıf ve kuvvetli) öğretildiğine, zayıfın haksız davalarda etkin şekilde kullanıldığına vurgu yapmaktadır. Haksız düşüncenin tutarlılığı savunusu, haksızın haklı, zayıfın güçlü çıkmasını sağlamaktadır. Düşünce okulunun bunu gerçekleştirmedeki rolü komediye şöyle yansımaktadır:

“Strepsiades: Şu tarafa bak. Şu kapı ile küçük evi görüyor musun?

Pheidippides: Görüyorum baba bu da ne böyle

Strepsiades: Hakim (bilge) insanların okulu tefekkür evi (Düşünce Evi).

Orada öyle insanlar oturuyor ki, gökten bahsederken, bunun köz söndürme aleti olduğuna, bizim etrafımızda bulunduğuna bizim de kömür olduğumuza insanı inandırırılar. Bu adamlar kendilerine para verildi mi, haklı haksız bütün davaları söz ile öğretmek çaresini sana öğretirler.

Pheidippides: Püh çulsuzları biliyorum. Sen, aralarında o sefil Sokrates 'le Khairephon'un da bulunduğu şu yüksekte atıp tutucuları, şu sapsarı benizlileri ve şu pabuçsuz serserileri söylüyorsun değil mi?” (Aristophanes, 1957, s. 7)

Aristophanes kelimelerin konulduğu anlam ve bağlamdan koparılmasına karşı çıkmaktadır. Halbuki sofist görünümlü retorik ustası Sokrates *Bulutlar* komedisinde görünüşte ve gerçekte hakikat tartışması yapmakta, hakikatin hiç de görüldüğü gibi olmayacağını esere adını veren bulutlar

üzerinden anlatmaktadır. Retorik öğrenmede yetersiz ve kavrayışı zayıf baba Strepsiades, bulutları sis, çığ ve buğu sanarken; Sokrates ise onları, işsiz güçsüzlerin tanrıçaları olarak tanımlar. Ona göre bulutlar, insanlara münazara sanatını, etkili konuşmayı, akli ve zihni hayrete düşüren hünerleri öğretene; sofistleri, kâhinleri ve sanatçıları besleyen varlıklardır (Aristophanes, 1957, ss. 18-19). Sokrates, bulutların izlendiğinde gökyüzünde aldıkları farklı görüntülerinden hareketle bakanın ne görmek istediğine bağlı şekilde görüntülerinden yola çıkmakta, analogik mantıksal kıvraklıkla dil ve retorik de bulutlar gibi olduğuna dikkat çekerek dille ne yapılmak isteniyorsa yapılacağına (tıpkı bulutları nasıl görmek istiyorsak öyle göründükleri gibi) yani sofist yönteme vurgu yapmaktadır. Düşünce okulunun ilahlarının boşluk, bulutlar ve dil olarak sunulması dil-bulut analogisine gönderme yapmaktadır.

Protagoras'ın “insanın her şeyin ölçüsü olduğu var olanların var olduklarının ve var olmayanın var olmadıklarının” düşüncesinin ürettiği dile dayalı subjektif yargılama ve çifte anlamlılık Aristophanes düşüncesinde sıklıkla karşılaşılan bir sofist eleştiridir. Düşüncenin merkezinde insanın olduğu ama düşüncenin farklılaştığı sofist düşüncenin işleyişi “fikrini da-ima kendi üstüne sarma, zihnin havada hızını alsın, ayağına bağlı bir iple elde tutulan bir mayıs böceği gibi” analogisinde betimlenmektedir (Aristophanes, 1957, s. 36). Sokrates okulunda öğrencilerine düşüncenin merkezine bireyi alan ancak bireyin sabit bir düşünceye bağlı kalmanın ötesine geçip müşkül durumlarda bir fikri bırakıp diğer fikre geçmesi gerektiğinden, ince düşüncenin öncelimesinden bahseder. *Barış* komedisinde barış arayışındaki Dikaiopolis ile uşağı arasında geçen diyalog insanın merkezde olduğu ancak kelimelerin, düşüncenin hatta mekânın değerlendirmesinin göreceleştirdiğini önceleyen açık bir diyalogdur:

“Uşak: Kim o?”

Dikaiopolis: Euripides içerde mi?

Uşak: Hem içerde hem değil. (Senin) Anlayışına göre

Dikaiopolis: Ne demek? İçerideyken içerde yok olur mu?

Uşak: Bal gibi olur, şiirlerine dizecikler toplamaya akli dışarı çıktı ama

kendisi evde sırtüstü yatmış bir tragedya yapıyor.

Dikaiopolis: Ne mutlu sana Euripides ne mutlu sana! Uşağın bile oyun oynuyor konuşurken” (Aristophanes, 2013a, ss. 204-205).

Aristophanes, sofistleri dil ve düşünceye getirdiği yeniliklerle onları bir yapı bozumcu şeklinde nitelemektedir. Eskiye savunduğu için yeni olanın her türlüsüne toptan karşıdır. Polisin bozulmasının nedenini, Aristophanes sofistlerin etkisiyle gelişen retorik ve etkili söz söyleme sanatında görmektedir. Ona göre bu durum, sözle birlikte ortaya çıkan tuhaf ve sıra dışı fikirlerin, “insan her şeyin ölçüsüdür” anlayışına dayalı subjektif yargıların, aynı kelime ve düşüncenin farklı bağlamlarda göreceli biçimde kullanılmasının, ayrıca iyi bir eğitimle haklı ve haksız düşüncelerin menfaat uğruna öğretilmesinin sonucudur. Anılan nedenlerle sofistleri söz ebesi ve dili düdük, aklı ve zihni hayrete düşürecek fikirler üreten, münazara ve tenkitli konuşma ve belagat ustası, zihni anlamaya daha elverişli olduğu için gençlere yönelen çıkarıcı kişiler, bir şeyi değerli ve değersiz yapan düşünmeyi öğreten söz ustaları olarak niteler. Bu nedenlerle de poliste onlara yer vermek istemez ve polisi bozduğunu düşünür. Ona göre bu yeni yöntem ve öğretmenleri toplumun geleneksel değerlerini bozmakta, saygı ve sevgiyi yok etmekte poliste aşırılık üretip halkı ölçsüzlüğe sevk etmektedir.

Aristophanes’in logosa dayalı diyalektiği kavrayamayan akıl yoksunu bireyi Strepsiades son aşamada logos’u elde edememenin verdiği başarısızlıkla sofistleri yok etme düşüncesindedir. *Bulutlar*’da Strepsiades ilk başta logoi’leri alaya alır, sonra kendisinin başaramadığı phrontistērion (düşünce okulu) geometrisinde sunulan logos tarzının, felsefenin komik bir şekilde sunulan bilgeliği ile günlük yaşamın yine komik bir şekilde sunulan pragmatiği arasındaki boşluğu kapatmada gerçekten yararlı olabileceğini fark eder (Freydberg, 2008, s. 52). Bu aşamada okulu ateşe verir. Birinci öğrenci panik içinde yanan evden çıkarken, Strepsiades’e “Adam ne yapıyorsun!?” diye bağırılmaktadır. Strepsiades de alaycı bir şekilde “Evinin girişleriyle laf cambazlığı yapıyorum (dialeptologoumai)” şeklinde cevap vermektedir. Bu harikulade kelime Yunan dilinde başka hiçbir yerde geçmez. “Dialeptos” ve “dialogos”u birleştirir: İnce veya narin yapmak ve

diyalog kurmak anlamındaki düşüncenin hiçbirisi kirislerde olmaz, ancak ikisi de garip bir şekilde olayın gelişimine uygundur. İkinci öğrencinin “Bizi mahvedeceksin (apoleis),” itirazına Strepsiades’in cevabıysa bunun yapmak istediği şey olduğudur. Son olarak, Sokrates’in “Ne yaptığını sanıyorsun?” şeklinde çatıdan ona seslendiğinde, Strepsiades’in tavrı daha önce Sokrates’ten duyduğu “Havada yürüyorum ve Güneşi inceliyorum” sözüyle onunla alay etmek olmuştur. Gördüğümüz gibi Strepsiades, phrontistērion’un kirislerini ateşe verirken ne yaptığını tanımlamak için (dialeptologoumai) kavramını kullanır. Bu kesinlikle tuhaf ve ironik olduğu kadar komiğin logosla ilişkili kullanımındır. Tıpkı phrontistērion’un gerçek logos’un aşırı ve uygunsuz ince ayrımların geliştirilmesi yoluyla çarpıtıldığı bir yer olması gibi, düşünce okulunun sonu da logosla ilişkili bir kelimenin “uygunsuz” kullanımıyla birlikte gelir, yani bir meşalenin ahşap kirisler üzerindeki etkisinde hiçbir “konuşma”, “tartışma” veya “akıl yürütme” söz konusu değildir (Freydberg, 2008, s. 54).

6. Atina Demokrasi’sinin Yozlaşmasında Yöneticilere Etkisi ve Yargının Siyasallaşmasına Katkısı Bakımından Sofistler.

Aristophanes’in komedileri, temelde Atina demokrasisinin ulaştığı noktaya yönelik bir eleştiridir. Bu bakımdan eleştirilerinin odak noktasını, polisler arasındaki bozulan ilişkiler, Atina demokrasisinin yozlaşması, yargılama düzenindeki bozulmalar, sınıflar arası yozlaşmalara getirilen itirazlar oluşturmaktadır. Oyunlarındaki barışa yönelik çabanın özü, aynı ırktan oluşan Yunan polisleri arasındaki savaşa dayanan çatışmanın gereksizliğine vurgu yapmaktadır. O, Yunanlıların birbirleri arasındaki husumetten kaynaklı hoşnutsuzluğunu “Ey Yunanlılar, sizler ki bir ailenin çocukları gibisiniz, aynı tanrılara kurban kesersiniz, nice kutsal yerlerde birleşirsiniz, böyle iken nasıl olurda siz Yunanlılar düşmanlarınız barbarlar size bıçak bilerken, birbirlerinizi öldürür kendi şehirlerinizin altını üstüne getirirsiniz” düşüncesiyle özlü şekilde dillendirmektedir (Aristophanes, 1966, ss. 99-100). Poliste kadınlar bile artık uzun savaşlar neticesinde aşktan uzak kalarak kocalarını görememekte ve barış istemektedirler. *Lysistra-*

ta adlı eserinde barışa giden yolda Akropolisin yönetimini ele almak için kadınların merkezde olduğu cinsel protestoyu komedisinde kullanmaktan kaçınmamıştır (Aristophanes, 1966, ss. 30-34). Komedilerindeki politikacıardan filozoflara uzanan geniş yelpazedeki eleştirilerin özü siyasaldır. Siyasal eleştirinin özünü ise retoriğe dayanan yozlaşma oluşturmaktadır. Bir başka deyişle Aristophanes de Platon gibi demokrasi karşılığında birleşmiş siyasal eleştirmenlerdir. Her ikisi de benzer tarzda düşünce ürettiği düşünülen filozoflara (sofistler) eleştiriler getirmektedirler.

Aristophanes'in Atina'nın önemli politik figürlerinden Perikles ve halefi Kleon'a eleştirisinin özünde Atina'da sofistlerle birlikte gelişen aydınlanmacı felsefeye karşı geliştirilen tepkisellik bulunmaktadır. Perikles demokrasisi sofist düşüncenin Atina'da gelişmesine olanak sağlamıştır. Sofist temelli eğitim Atina'nın düşünsel dünyasının gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Sofistler hem Atina'da verdikleri eğitim karşılığında para kazanma olasılığının yüksekliği nedeniyle hem de Atina'nın Yunan dünyasının entelektüel ve sanat merkezi olmasından sofistleri Atina'ya çekmiştir (Kerferd, 1981, ss. 16-18). Perikles, diğer tarihsel verilerde anlatılanın (Aristoteles, 1998, ss. 32-33, (28))¹ ötesinde Aristophanes'in eserlerinde despot, laf ebesi ve savaş çığırtkanı yönetici ve komutan, kadın peşinde koşan bir zevk düşkünü, kibirli ve muhterisli yönetici olarak sunulmaktadır. Perikles'in eleştirilmesinin arka planında onun döneminde Peleponnesos savaşıyla gerileyen Atina polisinin güç kaybının neden olduğu ekonomik ve siyasal etkenler yanında demokratik düzende vatandaşlara verilen bazı yasal vatandaşlık haklarına yapılan ücret ödemelerinin ve yasal yargılamaların demokratik düzendeki olumsuzluklarına duyulan tepkiselliktir (Kundakçı, 2019, ss. 839-848). O, Perikles'in halefi Kleon'u da sert şekilde eleştirmiş onu rüşvetçi, devleti soyan yönetici olarak tanımlamış ve onu pislik yiyen osurgan böceğine (bok böceği) benzetmiştir (Aristophanes,

¹ Aristoteles Atinalıların Anayasa'sı eserinde Perikles döneminde Atina'da yönetimin iyi olduğu ve onun ölümüne müteakip özellikle de Kleon döneminde polisin yozlaşmaya başladığı düşüncesindedir.

1993a, s. 251). O, bu benzetmesiyle Kleon'un devlette eylemleriyle tıpkı adı anılan böcek kadar pislik ürettiği düşüncesindedir.

Aristophanes, Atina polisinin yozlaşmasında etkili olan unsurlardan biri olarak, yargı düzeninin amacından saparak işlevini yitirmesine ve yargılamanın toplumun tüm katmanlarına yayılmasına itiraz etmektedir. Özellikle Perikles döneminde yargıçlığın ücret karşılığında yapılmasının Kleon'la birlikte ücret artışıyla günlük kazanç kapısı görülmesine karşı çıkmaktadır (Aristophanes, 2018, s. 18). Atina polisi yargılamaları halka açmış, halk istediği konuda istediği gibi herkese dava açma ve yine yargılama esnasında halka mahkemede jüri olma hakkını tanımıştır. Aristophanes bu kararın Atina polisini ve yargısını yozlaştırdığı kanaatindedir. Aslında Aristoteles de aynı kanaati taşımaktadır. Bütün bu siyasal yozlaşmaların nedenine ise retorisi koymaktadır. Retorikle geldiği düşünülen yozlaşmaya "Herkes lafla havalanmıyor mu Atina'da" sözünde dikkat çekmektedir (Aristophanes, 2013b, s. 152). Ona göre Atina'daki yargılamalarda davaların sonuçlanması adaletli şekilde gerçekleşmemekte, davalar haklının değil dille iddialarını en iyi şekilde savunan haksız olanın istediği şekilde sonuçlanmaktadır. Davaların sonuçlanması bazen de jürinin istediği gibi olmaktadır.

Aristophanes, yargı sisteminin neden olduğu olumsuzluklardan hareketle, sofist düşünce bağlamında haksız düşüncenin olumlanması ve hakikatın geri plana atılmasına yönelik eleştirilerini *Eşek Arıları* ve *Bulutlar* adlı eserlerinde açık bir biçimde dile getirmektedir. *Eşek Arıları* olur olmaz her konuda yargıçlık hastalığına tutulan ve bunu kazanç kapısı haline getiren bir Atina yurttaşına eleştirisidir. Yargıçlık hastalığına tutulan yurttaş ironik bir söz oyunuyla Philokleon (Kleon sever) iken bunu engellemeye çalışan oğul Bdelykleon (Kleon sevmez) ismiyle oyunda yer almaktadır. Oyunda yargıçların bu göreve heveslenmelerinin nedeni ilk bakışta günlük yiyecek ve içecek giderlerini kazanmak gibi görünse de arka planında halkın sıradan kişilerinin yargılamayla birlikte kazandığı olağanüstü güç istenci yatmaktadır.

Philokleon yargıçlık hastalığına tutulduğundan oğlu tarafından evde hapsedilmiş bir Atina yurttaşdır. Sabahleyin mahkemeye gitmek için evin

bacasından, ahırdan eşeğin karnına tutunarak, evin damından iple sarkarak mahkemeye gitmeye kararlıdır. Horozu geç öttüğü için kalkamadığı ve bu nedenle mahkemeye geç kaldığından dava edecek kadar hastadır. Sabahın olmasıyla eşek arıları kılığındaki yargıçlar korusu onu mahkemede yargıçlık yapması için eve almaya gelmektedir. Oğul, tüm yargıçların iddia ettikleri gibi bir efendi değil bir köle ve insanlara zulmeden kişiler olduğu iddiasını tüm yargıçlara karşı sürdürmekte ve bu iddiasını da oradakilere ispatlayacağını söylemektedir. İşte bu noktada koronun yani yargıçların söylediği “yepyeni parlak sözlerle kendini göstermek” yargıçlığın şanını korumak için “dili kılıç gibi kullanmak” ifadelerinin sofist üslubun yargılamadaki yansımalarına atıf yaptığı görülmektedir (Aristophanes, 1993b, s. 38,39).

Eser, babaya yargılama yaptırmak için evde mahkeme kurulması ve suçlunun da peynir çalan köpek Labes’in yargılmasıyla devam eder. Babaya göre köpek suçlu ve hemencecik köpek cennetine gönderilmelidir. (Aristophanes, 1993b, ss. 60-61). Fakat oğul erken yargıdan kaçınılmasını, yargılamanın ön yargıdan uzak olmasını, iki tarafın dinlemesini istemektedir. Adaletin doğru tesis edilmesini istemek adına babasını “Aman tanrılar aşkına, yargını hemen verme baba iki tarafı dinlemezden önce” sözleriyle uyarmaktadır (Aristophanes, 1993b, s. 62). Yargılama Bdelykleon’un Labes’i müthiş savunusu ve bir şekilde Philekleon yanlışlıkla hırsız köpeğe beraat vermesiyle sonuçlanmaktadır. İkisi arasında geçen tartışmada hem baba hem de oğul iddialarını temellendirirken “*logos*”u sıklıkla kullanırlar. Oyunda gülünçlüğü altında hakikati anlamlandırmada çabasında tartışmaya değer çok şey bulunmaktadır. Oyunun başında küskün ve gülünç yaşlılardan oluşan yargıçlar korusu, oyunun sonunda görünüşte daha düşünceli ve akılcı bir bilge topluluğuna dönüşse de bu değişim oyunun komik yönünü ve felsefi derinliğini ortadan kaldırmaz.

Oyunda Philekleon’un yargıçlıktan vazgeçerek dönüştüğü kişi ise aslında başlangıçta olmak istemediği, yanlış bulduğu ve eleştirdiği kişi olmasıdır. Philekleon yargıçken Kleon adına iş tutmaktayken yargıçlık hastalığını yenmesiyle birlikte başkasının kafasına uyan, kafasını ve rotasını

değiştiren bir Atinalıya dönüşmüştür. Başlangıçta Kleon sever iken dönüştüğü kişi Kleon'u vatan ve milletini düşünmeyen doymayan bir adam olarak nitelemekten kaçınmayan bir kişiye (Bdelykleon) dönüşür. Dönüşmüş olduğu ruh haliyle şölenlere katılır, şölende Atina'nın önde gelen entelektüellerine hakaret eder, açık saçık konuşmalarla ortamı bozar, aşk uğruna yaşına bakmadan genç bir kızını kaçıtır, oğluyla dalga geçer, kölelerini döver ve eylemleri sonucunda herkesle davalık olur. Oyunda roller değişmiş eskiden yargıç olduğu mahkemelerde suçlu ve davalı olmuştur. Oğul Bdel-ykleon, oyunun başında babası Philekleon'u yargıçlık tutkusundan dolayı eve kapatırken, oyunun sonunda ise elit Atinalıların katıldığı şölende babasının sergilediği tuhaf ve uygunsuz davranışları yüzünden onu yeniden eve hapsedmek zorunda kalır. Komedi başladığı düşünceyle yani babanın evde hapsedilme fikriyle sonlanmıştır. Bu noktada oyunda felsefi derinliği açığa çıkararak bir başka olguysa komedinin sonunda içtiği şarabında etkisiyle gençleşmiş Philokleon'un katıldığı eğlencede önceden eleştirdiği ve dava konusu yaptığı bir kişiye dönüşerek şölendeki kişileri taciz etmesi nedeniyle suçlandığı ve yargılandığı dansıdır (Freydberg, 2008, s. 5). Aristophanes'in komedide eleştiri konusu ettiği bir diğer gerçeklik, alt kesim halkın eline bir takım yargılama yetkisi gibi haklar verilmiş olsa bile sıradan halktan bir kişinin elitist Atinalıların şölenlerine katılma boyutunda bir entelektüalizme ulaşamayacağını vurgulamaktadır. Aslında Philekleon'un dönüşümünde sınıflar arası entelektüel geçişkenliğin zorluğuna ironik bir eleştiri açıkça belirginleşmektedir. Philokleon'un değişim ve dönüşümünde kararlar, yargılar, düşünceler sofistçe ikna edilme duruma göre subjektifleşir, olaylar ve olgular eleştirdiği sofistlerdeki gibi göreceli hale gelir.

Aristophanes oluşturulan yargı düzeniyle sınıflar arasında eşitsizliğin bozulmasına ve yeni toplumsal sınıf oluşumuna da karşıdır. Halkın çeşitli nedenlerle yargılandığı davalarda, yargıçların güçlerini hissettikleri ve halkın çaresizlik içinde onlara yalvardığı sahneler, tam anlamıyla yargıçların elinde tuttukları güç istencinin bir yansımasıdır. Yargıç Philokleon'un "Bir yargıçtan çok kime dalkavukluk edilir" ve yargılama gücü hakkında söylediği "Az güç müdür bu? Para nedir? bunun yanında" sözü dikkate

değerdir (Aristophanes, 1993b, ss. 39-40). Philekleon'un düşüncelerinde Atina'da siyasallaşan yargı, her türlü ahlaksızlık, yolsuzluk, rüşvet şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Philekleon, yargılama sırasında keyfince davranarak yurttaşlık muayenesine gelen bir gencin istediği her yerini inceleyebildiğini söyler; suçlanan kişi bir oyuncuysa, onun Niobe'nin tiradını okumadan mahkemeden çıkamayacağını belirtir. Eğer dava, kızına koca seçen ölü bir babanın vasiyetiyle ilgiliyse, bu vasiyeti hiçe sayarak kızı kendilerine yaranmasını bilen birine vermekten bahseder. Atina yargısı onların elinde ahlaksızlığın, adaletsizliğin pekiştirildiği ve halkın adalet beklentisinin yok sayıldığı mekanlara dönmüştür (Aristophanes, 1993b, ss. 39-40; Demir, 2023, s. 86). Hatta yargıçlar yer yer bunların nedeni görülen Kleon'dan bile korkmadıklarını ifade ederler. Philekleon (Kleon sever) "Kleon, o yaman söz bezirganı bile dış geçiremez bize; tam tersine sırtımızı okşar, sineklerimiz kovar" düşüncesindedir (Aristophanes, 1993b, s. 41). Kleon yarattığı yargıyla iktidar emrinde bir jüridokrazi yaratmış, polis yargıçlar devletine evrilmiştir. Mahkemenin gücü nerdeyse Zeus'un gücüne ulaşmıştır. Bu nedenle Philekleon yargıçların gücüne vurgu yapmak için mahkeme kararlarını Zeus'un yıldırımlarıyla özdeşleştirmekte ve halkın kullandığı bir deyim haline gelmiş "mahkeme gürlüyor, yıldırım saçıyor" sözüne atıf yapmaktadır (Aristophanes, 1993b, s. 42). Bdelykleon ise, yargıçların kendilerini "efendi" olarak gördükleri olgunun aslında onların köleliğinin bir göstergesi olduğunu dile getirmektedir. O, yargıçların verdikleri kararlarıyla devlet yöneticilerinin kötü işlerini yapan, politikacıların oyuncağı, onların aldıkları rüşvetlerini temizleyen ve perdeleyen, devletin gelirlerinin adaletlice bölüşülmediği durumlarda yöneticilerin isteğini yerine getiren köleler oldukları iddiasını dile getirmektedir.

Eşek Arıları özünde Philokleon ve Bdelykleon arasında sofistçe bir tartışma içermektedir. Oğul, yargıçlık hastası babanın kişiliğinde sunduğu yargıçların devlet yöneticilerinin haksızlığını öteleyen, görünürde güç sahibi ama gerçeklikte güçsüz bir köle oldukları iddiasında iken yargıç baba yani Philokelon ise güç sahibi, yöneticilerin bile kendisine boyun eğdiği düşüncesinde hatta abartarak tanrısal güçle hüküm verdikleri kanaatinde-

dir. Baba ve oğulun iddialarından hangisi haklıdır? sorusuna oğulun delilleri neticesinde yargıçlar korosundan (Eşek Arıları) yargıç babaya “kararında erken bir yargıdan kaç” çağırısı gelir:

“Koro Başı: İki tarafı dinlemeden yargı verme, bilge adammış bu sözü söyleyen.

Koro Başı (Bdeleykleon hitaben): Sen haklı çıktın bu işten hem de çok haklı O kadarki alaşağı ediyorum öfkemi, sopalarımı.

Koro başı (Philekleon’a hitaben): Hak ver hak ver bu sözlere akla karşı koyma, anlayışlı ol” (Aristophanes, 1993b, ss. 45-46).

Eleştirel bağlamda değerlendirildiğinde Atina’da yargıçların suçlu dedikleri suçsuz, suçsuz dedikleri de pekâlâ suçlu olabilmektedir. Platon’un *Sokrates’in Savunması* eseri Sokrates’in yargılamasının üzerinden Atina’nın yargı düzeninin eleştirisi olduğu düşünülürse başka bir ilginçlik karşımıza çıkmaktadır. Aristophanes, bir yandan Sokrates’in yargılandığı mahkemeyi ve genel olarak Atina yargı düzenini eleştirilerinin merkezine yerleştirirken, diğer yandan *Bulutlar* oyununda aynı yargılamanın kurbanı olan Sokrates’i bir sofist olarak gösterip hakkında olumsuz kamuoyu yaratarak, dolaylı biçimde eleştirdiği yargı sistemine malzeme yapmıştır.

7. Euripides Üzerinden Sofist Eleştirisi

Aristophanes komedilerinde tragedya yazarlarını konu edinmiş ve özellikle sofist etkilenmişlikle yazdığını düşündüğü, kelimeleri göreceli hale getiren, kelimeler ve olaylar üzerinden çift anlamlılık yaratan Euripides’i eleştirilerinde komiğin merkezine oturtmuştur. Euripides, oyunlarında olması gerekeni değil, olanı kurguladığından toplumdaki muhafazakârlar tarafından poliste yozlaştırıcı bir kişi olarak düşünülmüştür. Bu nedenlerle Aristophanes’in eleştirilerinin merkezinde yer alır. O, hemen hemen her oyununda bir şekilde ondan bahseder. *Kurbağalar* oyunu müstakil bağlamda üç tragedya yazarından “en iyi tragedya yazarını” belirleme yarışması ve sonunda hak edenin bu dünyaya dönüşüne dayanmaktadır. *Kadınlar Şenlikte* oyunu kadınlara hayasızca iftiralar atan Euripides’in sadece kadınların katıldığı kadın meclisinde yargılanmasını konu edinmektedir. O

halde neden Aristophanes tragedyalarında onu oyunun merkezi kişisi yapacak ölçüde Euripides düşmanıdır?

Aristophanes'in *Kurbağalar* komedisi zenginliğin tanrısı Pluton'un, Hades'te tragedya sanatının en iyi yazarını bulmak ve ona sofrasında kendi yanında yer vermek için şairler arasında yarışma düzenlemesini konu edinmektedir. Euripides dünyadakine benzer şekilde ve oyunlarında yer verdiği sıradan ve halktan ayaktakımının da yaygaracılığıyla hakkın kendisinde olduğu iddiasındadır. Bu nedenle Aiskhylos'a meydan okumakta bir sakınca görmez ve iddiasını haklı gören epeyce bir takipçisi de vardır. Euripides'in ölümüyle tragedya sanatının bitmesinden hayıflanan ve en iyi tragedya yazarını dünyaya götürmek isteyen Dionysos ise hakem rolündedir. Euripides, Dionysos'un yanında gün ışığına çıkmanın kendi hakkı olduğunu savunurken, Aiskhylos ise onun ölümüyle birlikte yarattığı değersiz sanatın da ortadan kalktığını ileri sürer. Aiskhylos Euripides'i sahne de enstet hikayeleri seyirciye sunan, açık saçık Girit türkülerini toplayan, yeni tanrılar edinen, toplumu ahlaksızlığa sevk edecek karakterler üreten, Atina halkını aldatan halk avcısı, halkı tembelliğe sürükleyen bir sofist etkisinde yazar olarak sunmaktan kaçınmamaktadır (Aristophanes, 2006, ss. 84-89). Euripides, tragedyaya getirdiği üslup, dil ve sanatıyla komedyenler tarafından Sokrates'ten bile daha fazla klasiğe karşı (protagonist) yani yeni ruhun büyük kahramanı olarak görülmektedir. O, tragedya edebiyatına yaptığı katkılarla yeni sanatın bir simgesi olduğu gibi, tragedya konularında kendinden önceki geleneksel konularda işlenen olayları ters yüz etmesiyle mite, erotik psikolojiye ve hatta reddedilen aşk nedeniyle yaşanan intihar olgusuna bıraktığı kalıcı etkisinin de tesiriyle yeni Atina'nın bir sembolü olarak değerlendirilebilir. Ehrenberg'e göre klasik Yunan için Euripides oyunlarının özünde yer alan öznelcilik ve bireycilik bir tehlike olup, bunlar bireylerde romantik öz yıkıma yol açabileceği gibi, devletin ve toplumun da yıkımına yol açabilirdi. Çünkü bu olgular geleneği yıkım olarak algılanacağı gibi aynı zamanda sanat, edebiyat, bilim ve her şeyden önce felsefenin yeni zirvelerine giden yolu da açmaktadırlar (Ehrenberg, 1951, s. 294). İşte Euripides'in tragedyalarıyla gerçekleştirdiği değişim

Ehrenberg'in söz konusu ettiği Aristophanes'in şiddetli karşı çıktığı bireyciliğe dayalı ilerlemeci olguları poliste ortaya çıkarmış olmasıdır.

Aristophanes'in Euripides karşıtlığının özünü onun üzerindeki sofist etki oluşturmaktadır. Euripides'in hem sofistlerle yakın ilişkisi hem de onun filozoflarla arkadaşlığının fikirsel bağlamda oyunlarında sunulmuş olmasıdır. O, dinsizlikle suçlanan agnostik Protogoras, Prodikos, Anaxagoras, Sokrates gibi filozoflarla tanışmakta ve arkadaşlık kurmaktadır. Anaxagoras'ın Güneşin alev halindeki kütle olduğu düşüncesinden hareketle Euripides Phaethon adlı oyununda Güneşi "altın kütle" şeklinde tanımlamıştır. Yine Sokrates'in Euripides'e yardım ettiği düşüncesi yaygın olup, Euripides'te bazı oyunlarında ona yer vermiştir. Mnesilokhos'tan alıntılanan "Euripides'in yeni oyunu Frigyalılar, Sokrates'in altına asama kütüğü yerleştirdiği oyun" sözü buna işaret etmektedir. Yine Protogoras'ın "Tanrılar Üzerine" adlı eserini Euripides'in evinde okuduğu söylenmektedir. Bu eser Protogoras'ın dinsizlikle suçlanmasına ve Atina'yı terk etmesine neden olan eserdir (Laertios, 2003, s. 71,74,442). Euripides'in eserleri felsefeye bürünmüş tiyatro eserleridir. Aristoteles'in onu sahnedeki filozof olarak nitelenmesi Euripides'in bir filozof gibi yaşayıp düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Euripides'in filozoflarla sıkı ilişkisi Aristophanes tarafından pek de hoş karşılanmamaktadır.

Euripides'in sofist etkiyle tragedyanın hem dilinde hem de konularındaki yeniliği, düşünsel noktada da Aristophanes'i Euripides karşıtı yapmaktadır. Aristophanes'in ona eleştirisi Euripides'in sofistlik argüman-tasyonla oyunlarını yazıyor olmasıdır. Onun sofistlerle arkadaş olması, oyun diyaloglarında sıklıkla sofist ikna tekniklerine yönelmesi sofistlikle itham edilmesine yol açmıştır. Tragedya yazımında ürettiği yeni biçim ve düşünce Aristophanesçi tepkinin odak noktasıdır. Ancak Yunan toplumu Aristophanes'in oyunlarındaki komiğe gülmüş, barış arzusunu değerli bulmuş fakat Euripides'in oyunlarındaki yeniliği de aynı oranda benimsemiştir. Aristophanes *Kurbağalar*'da oyunun sonunda yeryüzüne Asikhylos'un çıkmasına karar verip Aiskhylos'u zeki ve bilgin vasfına uygun görünce Euripides'i ise kendisine çok keyif veren, açık şekilde yazan, ruha haz ve-

ren vasıflarıyla nitelemektedir (Aristophanes, 2006, ss. 109-111). Koro ikisi arasındaki üslup farkına “bir taraf tüm şiddetiyle süren bir fırtına, diğer taraf çatışma için her zaman uyanık, kaçamak cevaplarda, ağız kavgasında usta” ifadesinde dikkat çekmektedir. Aristophanes’e göre yeryüzünde ışığı hak eden, sofist Sokrates gibi oturan, başı boş konuşan Euripides gibiler değil polis değerlerini yüceltmış, dili korumuş Aiskhylos hak etmektedir (Aristophanes, 2006, s. 117). Ancak o, açıkça eleştirmesine rağmen Euripides’i güçlü bir kafa ve onun yaman buluşlarını bu güçlü kafadan çıkan belirtiler saymıştır. Yine Euripidesçi etkiyle dilin gelişmesine vurgu yapmaktadır (Aristophanes, 2006, s. 90). Euripides etkisinin polisteki yıkıcılığı, Atina’daki geleneksel ve modern nesil arasındaki değer çatışması *Bullutlar*’da baba ve oğul arasındaki çatışmaya yansır. Klasik geleneği temsil eden baba, Aiskhylos şiirlerindeki yüceliğe, Zeus başta olmak üzere geleneksel Yunan tanrılarına, gymnasiumlara, ölçülülüğe ve babaya saygıya vurgu yapmaktadır. Buna karşılık yenilikçi oğul, Sokratesçi okulda öğrendiği söz sanatındaki ustalıkla birlikte Euripides’in şiirlerine, yeni tanrılara, insanı ısıtan ve kanını coşturan hamama, ölçsüzlüğün yeni ölçü haline geldiği anlayışa inanır. Ayrıca söz sanatındaki ustalığıyla haklı ya da haksız her durumda herkesi ikna edebileceğini, hatta ölçsüz bir söylemle anne ve babasını dövmenin bile kendi hakkı olduğunu iddia etmektedir (Aristophanes, 1957, ss. 64-65). Burada da vurgulandığı üzere sofistler ve onların etkisindeki şairler söz ustalıkları ve değerleri yozlaştırmalarıyla gençleri babalarına düşman eden yapı bozuculardır.

Jacqueline de Romilly muhafazakar Atinalılarca eleştirilen Euripides tiyatrosunu, acı çekmenin tiyatrosu, fikirlerin tiyatrosu, patetik olan ve fikirlerin yarışması, aktüaliteye hizmetle yükümlü tiyatroya hizmet başlıklarında ele almış ve bu tiyatroyu hem o çağ için hem de günümüz dünyasında modern bulmuştur (Latacz, 2006, s. 252). Aristophanes onu *Kurbağalar*’ında “kitap kurdu” şeklinde tanımlayıp, inançsız, tanrıların ve insanların düşmanı, açık saçıklık yaratıcısı pezevenk, hasetlik yaratıcısı (Aristophanes, 2006, ss. 78-89) şeklinde tarif etmektedir. *Kadınlar Şenlikte* eserindeyse onun hakkında ağız bozuk herif, lahana satıcının oğlu,

kadınlara her türlü iftirayı atan müfteri, yabancı bitkiler satan annenin oğlu yabancı herif, tanrılar yoktur diyerek herkesi ikna eden bir dinsiz (Aristophanes, 2019b, ss. 58-59,62-63) nitelemelerinde bulunmaktadır. Ona göre Euripides oyunlarındaki yöntemleriyle yüce dil ve yapıyı bozan, Phaidros vb. yozlaşmış karakterlerle önceki tiyatronun soylu Yunan kahramanlarını yok sayıp kahramanları sıradanlaştıran, polislin ciddiyetini sarsan, eski dini değerlere bağlı olmayıp tanrıları reddeden, yeni tanrılar edinen ve namuslu ve asil halkı yozlaştıran kişidir. Euripides’te modernlik ve yeni şekilde sunulanlar, sofist düşüncenin yansımalarıdır. Euripides toplumda ideal olanı değil reel olanı ele almasıyla zamanın ruhunda toplumsal değişimdeki gerçeği yakalamış, olay yapısındaki değişimlerle trajikliğin gerçekliğini yalın halde ve sansürsüz şekilde seyirciye sunmuştur. Aristophanes’in günlük ve köylü yaşamından alınan kaba, küfürlü ve müstehcen konuşmalarındaki pervasızlık, Euripides’in düşüncesinde sözün ötesine geçerek; herkesin bildiği karmaşık ilişkiler, aldatmalar ve tutarsızlıkların halka sansürsüz ve tüm yalın gerçekliğiyle sunulması biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Aristophanes’in Euripides’e en sert eleştirisi dile dayalı söylemle (retorik) polislin yozlaştırılmasıdır. Dili ve dilin düşünceleri göreceli hale getirmesi, doğrunun yanlış, yanlışın doğru sayılması, haklının haksız, haksızın haklı çıkarılması, toplumun değerlerinin ve dini yargılarının yok sayılması ve poliste herkesin başına buyruk yaşamasında Euripides’in oyunlarının payı olduğu düşüncesindedir. *Kurbağalar* komedisinde Euripides’in oyunlarında sofist düşüncüyü ne kadar etkin ve yıkıcı kullandığına koro tarafından yapılan vurgu şöyledir:

“Ah kocaman kenetli kelimler yığını! İşte burada dil, görevi devralacak, kelimelerin zarafetini tek tek sınavıp çözecek. Sofist cümleleri dizecek, parçalara ayıracak, karşıdakini kötüleyip, ona iftira atacak. Haset ağızları başından defedecek ve büyük ustalıklarla çiğnerleri budayacak” (Aristophanes, 2006, ss. 70-71)70-71

Yine aynı eserde oyunlarında konuların ve dilin sofist bir incelikte nasıl işlediğini Euripides kendi ağzından anlatmaktadır.

“Ben onlara anlamının yollarını öğrettim, oyunlarıma inceden inceye mantık kattım, tüm konuşmacılarım nasıl ve neden sorularının cevaplarını

aradılar böylece insanlar olayların derinine inmeye kaynaklarını, köklerini aramaya başladılar. Ayrıca artık ailelerini eskiye göre daha iyi yönetiyorlar. Devamlı şunları sorguluyorlar: Ters giden ne oldu? Bu neden oldu? bu nasıl oldu?”(Aristophanes, 2006, s. 81).

Diyebiliriz ki Aristophanes’in oyunlarında Euripides sofist etkide yazan, oyunlarla Atina toplumunun yozlaşmasına katkı sunan bir sofisttir ya da sofist etkiyle yazan bir siyasal aktördür. Euripides tragedyalarında dili iyi kullanan bir hatip, polisteki yozlaşmaya dikkat çeken, olayları sorgulayan siyasal eleştirmendir. Bu hususlar polisteki değişim ve yozlaşmayı çözümlene doğrultusunda ikisini bir çizgide buluşturursa da Aristophanes’in muhafazakarlığı onu Euripides’e karşı eleştirel ve muhafazakâr bir tutum almaya zorlamıştır.

8. Sonuç

Aristophanes, Yunanlıların içinde bulunduğu toplumsal karmaşayı delilik ve buhran hali olarak görmektedir. Perikles’in söylevlerinde övgüyle söz ettiği demokratik Atina, ona göre artık yozlaşmış; polisler arasında barışın yerini çıkar ilişkileri almıştır. Aristophanes, polisler arası ticaretin serbestçe yapıldığı, bolluk ve bereketin hüküm sürdüğü, savaş yerine barışın egemen olduğu eski Atina’ya özlem duyan bir Yunanlıdır. Ürettiği sanatıyla, dönemin siyasal ve ahlaki dönüşümünü komedileri aracılığıyla hicveden muhafazakâr bir eleştirmen konumundadır.

Aristophanes’in komedilerinde polise yönelik ortaya koyduğu eleştiriler, gülme unsuruyla birlikte gelişen derinlikli ironik bir siyasal eleştiri taşır. Oyunlarındaki kurgular aracılığıyla demokratik Atina’nın yerleşik toplumsal ve siyasal uygulamalarını hedef alır; bu yönüyle eserleri yapı bozumcu bir niteliktedir. Aristophanes, yozlaştığını düşündüğü polis düzenini yöneticileriyle, yargı sistemiyle ve yurttaşlarıyla birlikte eleştirmekten çekinmez. Aristophanes, Atina’da sofist etkiyle bilginin kamusal düzendeki göreceli kullanımını, yargının siyasallaşması ve bazı odakların etki alanına girmesini ve yurttaşlar için önemli bir erdem olan yurttaşlık bilincinin kaybını eleştiri konusu yapmaktadır. Söz konusu siyasal saiklerden kaynaklı

polise yönelik eleştirisini, *Lysistrata* eserinde ikincil konumdaki kadınların cinsel protestoları aracılığıyla iktidar değişikliğine yol açan siyasal devrimci bir tutumla, *Ploutos*'ta ise arzuladığı düzeni bireylerin mal, mülk ve cinsellik dahil her alanda eşit olduğu ütopyik bir devlet kurgusuyla dile getirir. *Eşek Arıları* oyununda yargıçların keyfi kararlarını “eşek arıları” alegorisiyle hicvederken, kaybolan barış özlemini Kuşlar oyununda gökyüzünde kurulan barışın egemen olduğu ütopyik “Havakukuşya” devletiyle simgeler. Hatta bir Atina’lı karakterini, Zeus’tan barış tanrısını istemek üzere “osurgan böceğiyle” gökyüzüne uçurarak absürt ama anlamlı bir alegori kurar. Tüm bu unsurlar, Aristophanes’in hiciv yoluyla polis düzenini, toplumsal adaleti ve insan doğasını komedileri aracılığıyla sorgulayan bir eleştirmen olduğunu göstermektedir.

Atina düşünsel yaşamında sofist düşüncenin eleştirisi, Yunan’da bilginin anlamı, kullanımı ve toplumsal işlevi üzerine yürütülen en köklü tartışmalardan biridir. Ölçülülük bağlamında yapılan eleştiriler, sofistlerin bilgelik idealinden uzaklaşarak bilginin kamusal değerini zayıflattıklarını göstermektedir. Bilgi, ortak iyiye hizmet eden bir arayış olmaktan çıkıp, bireysel çıkarın ve politik manevranın aracına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, yalnızca entelektüel düzeyde değil, aynı zamanda ahlaki ve siyasal düzlemde de ölçsüzlüğü beraberinde getirmiştir. Aristophanes, bu eleştirilerden hareketle komedilerinde sofistleri odak noktasına yerleştirmiştir. Söz ve retorik ustalığıyla öne çıkan sofistler, hakikatin yerine iknanın geçerli olduğu bir dil düzeni kurarak, yargının siyasallaşmasının da zeminini hazırlamışlardır. Yargı, hakikati bulmanın değil, güçlü olanın sözünü meşrulaştırmanın aracı haline gelmiştir. Bu durum, yurttaşlık erdeminin aşınmasına ve demokratik düzenin temellerinin sarsılmasına yol açmıştır. Artık polis, ortak aklın değil, bireysel çıkarların çatışma alanına dönüşmüştür.

Aristophanes’in polis eleştirisinin özünde, retoriğe dayalı eğitim anlayışı yer alır. Ona göre Atina demokrasisindeki toplumsal yozlaşmanın temelinde, retorikle birlikte gelişen bu eğitim sistemi bulunmaktadır. Bireyin merkezde olduğu retoriğe dayalı, logos merkezli eğitimin, bireyleri

sübjektif değer üretmeye yönelttiğini ve böylece poliste geleneksel, muhafazakâr değerlerin çiğnendiğini düşünür. Bu nedenle, polisi yozlaştıran her düşünceye ve kişiye oyunlarında eleştirel bir tavırla yaklaşmaktan çekinmez. Sofist olarak gördüğü Sokrates ve Gorgias gibi filozofları, sofist etkideki Perikles ve Kleon gibi yöneticileri, ayrıca sofist etkilerle tragedyanın dilini bozduğunu düşündüğü Euripides'i eleştirilerinin merkezine yerleştirir. Aristophanes'e göre bu kişilerin ortak noktası, retoriğe dayalı sofist karakterli düşünce üretmeleridir. Onun sofist karşıtlığının özünde siyasal düzende bilginin araçsallaşmasına karşı etik kaygılardan kaynaklı bir duruşun yattığı söylenebilir.

Sofistlere düşman bir yazar olarak Aristophanes, onları bazen Sokrates ve Gorgias gibi belirli kişiler nezdinde, bazen de isim vermeden, Atina'da dilleriyle geçinen, sözle ticaret yapan, kelimeleri bağlamından koparan ve haksız düşünceyle haksızlık üreten retorik tüccarları şeklinde sunmaktan geri kalmaz. Eleştirdiği kişilerin olumsuz özelliklerini toplum nezdinde pekiştirmek için onları polisle karşılıklı etkileşim içinde sunar; hatta bu kişileri, eski tanrıları reddedip yeni tanrılar edinen ateistler, paralı eğitim veren tüccarlar ve doğa olaylarını inceleyen tuhaf fikirli öğretmenler şeklinde betimleyerek eleştirisini derinleştirmiştir. Dahası, sofist figürleri kılıksız, solgun benizli, pejmürde bir hâlde yaşayan ve Spartalı esirlere benzeyen kişiler şeklinde resmederken; Euripides'i de aşağılayan bir dille "lahana satıcısının oğlu" olarak nitelendirmektedir. Böylece Aristophanes, entelektüel eleştirilerini güçlü görsel imgeler ve betimlemeler aracılığıyla seyircinin zihninde kalıcı hale getirmeyi amaçlamıştır.

Nihayetinde Aristophanes'in sofist karşıtlığının derinliğinde etik bir tavır söz konusudur. Onun sofistler nezdindeki sofist eleştirilerinin özünde, bilginin araçsallaştırılmasına karşı bir uyarı ve poliste hakikatle bağını yitirmiş kamusal akla karşı muhafazakâr değerleri savunma bağlamında ahlaki bir direniş vardır. Bu bağlamda, onun komedilerindeki sofist eleştirisi yalnızca dönemin felsefi tartışmalarına değil, aynı zamanda bilginin kamusal kullanımı, adaletin bağımsızlığı ve yurttaşlık bilincinin korunması gibi evrensel meselelere de ışık tutar.

Sonuç olarak, Aristophanes'in komedilerindeki sofistlerin eleştirisi Antik Yunan düşüncesinde bilgi, etik ve siyaset arasındaki ilişkinin tiyatrodan sahnelenmesiyle birlikte bu konuların poliste yeniden tanımlanmasına ve değerlendirilmesine yol açmıştır. Oyunlarında sofistlere yönelik getirdiği eleştiriler, ölçülülüğün sadece bireysel bir erdem değil, aynı zamanda kamusal yaşamın sürdürülebilirliği için zorunlu bir ilke olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, onun sofistlere yönelttiği eleştiriler yalnızca geçmişin düşünsel mirasını değil, çağdaş dünyanın bilgi, iktidar ve etik arasındaki gerilimlerini anlamak açısından da felsefi bir rehber niteliği taşımaktadır.

Kaynakça

- Aeschines. (1919). *The speeches of Aeschines* (C. D. Adams, Çev.). William Heinemann Ltd.
- Aiskhylos. (2015). *Zincire vurulmuş Prometheus* (A. Erhat & S. Eyüboğlu, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 458'den sonra yayımlandı.)
- Akgün Kaya, E. (2022). Çeviri için sunuş / II. Sofistik dönem Philostratos, Bio Sophistōn (Sofistlerin yaşamı): Klazomenaili Sofist Skopelianos. *Sofist Dergi*, 4. <https://www.sofist.org/wp-content/uploads/2022/05/4.7-Sofistlerin-Yasami-Sunus-ve-ceviri.pdf>
- Aristophanes. (1957). *Bulutlar*. Milli Eğitim Yayınevi (Orijinal eser yak. MÖ 423'de yayımlandı.)
- Aristophanes. (1966). *Lysistrata kadınlar savaşı* (A. Erhat & S. Eyüboğlu, Çev.). Remzi Kitabevi (Orijinal eser yak. MÖ 411'de yayımlandı.)
- Aristophanes. (1993a). *Barış* (A. Erhat, Çev.). Remzi Kitabevi (Orijinal eser yak. 425-388 MÖ yılları arasında yayımlandı.)
- Aristophanes. (1993b). *Eşek arıları* (S. Eyüboğlu, Çev.). Remzi Kitabevi (Orijinal eser yak. MÖ 422'de yayımlandı.)
- Aristophanes. (2006). *Kurbağalar* (E. Kayalar, Çev.). Yaba Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 405'de yayımlandı.)
- Aristophanes. (2013a). *Kömürçüler* (A. Erhat & S. Eyüboğlu, Çev.). *İçinde Eşekarıları, kadınlar savaşı ve diğer oyunlar*. Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 425'de yayımlandı.)

- Aristophanes. (2013b). Kuşlar (S. Eyüboğlu & A. Erhat, Çev.). İçinde *Eşekarlıları, kadınlar savaşı ve diğer oyunlar*. Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 425-388 yılları arasında yayımlandı.)
- Aristophanes. (2018). *Ploutos (servet)* (E. Gören & E. Yavuz, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 408-388 yılları arasında yayımlandı.)
- Aristophanes. (2019a). *Kadın mebuslar* (E. Gören & E. Yavuz, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 393-391 yılları arasında yayımlandı.)
- Aristophanes. (2019b). *Kadınlar şenlikte* (Y. Gülerüz, Çev.). Töz Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 411'de yayımlandı.)
- Aristoteles. (1976). *Poetika* (İ. Tunalı, Çev.). Remzi Kitabevi (Orijinal eser yak. MÖ 335-323 yılları arasında yayımlandı.)
- Aristoteles. (1998). *Atinalıların devleti* (S. Y. Baydur, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 335-323 yılları arasında Lise yöneticiliği yaptığı yıllarda yayımlandı.)
- Aristoteles. (2011). *Nikhamakhos'a etik* (S. Babür, Çev.). BilgeSu Yayıncılık (Orijinal eser yak. MÖ 335-323 yılları arasında Lise yöneticiliği yaptığı yıllarda yayımlandı.)
- Aristoteles. (2016). *Retorik* (M. H. Doğan, Çev.). Yapı Kredi Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 335-323 yılları arasında Lise yöneticiliği yaptığı yıllarda yayımlandı.)
- Aristoteles. (2019). *Sofistçe Çürütmeler* (Y. G. Sev, Çev.). Pinhan Yayıncılık (Orijinal eser yak. MÖ 335-323 yılları arasında Lise yöneticiliği yaptığı yıllarda yayımlandı.)
- Bonnard, A. (2004). *Antik Yunan uygarlığı II, Antigone'den Sokrates'e* (K. Kurtgözü, Çev.). Evrensel Basım Yayın.
- Cartledge, P. (1990). *Aristophanes and his theatre of absurd*. Bristol Classical Press.
- Cartledge, P. (2009). *Ancient Greece: A history in eleven cities*. Oxford University Press.
- Cartledge, P. (2013). *Pratikte Antik Yunan siyasi düşüncesi* (K. Tanrıyar, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deighton, Hilary J. (2012). *Eski Atina yaşantısında bir gün* (H. Kökten Ersoy, Çev.). Homer Kitabevi.
- Demir, A. (2023). *Polis: Modern devletin siyasal kökenleri*. Kabcacı Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (2001). *Roma'da rhetorica eğitimi: Antik çağda doğan bir eğitim sistemi* Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Ehrenberg, V. (1951). *The people of Aristophanes*. Basil Blackwell.
- Erhat, A. (1958). *Aristophanes*. Varlık Yayınları.
- Freydberg, B. (2008). *Philosophy & comedy: Aristophanes, logos, and eros*. Indiana University Press.
- Friedell, E. (2011). *Antik Yunan'ın kültür tarihi* (N. Aça, Çev.). Dost Kitabevi.
- Güvenç, N. (2021). *Philostratos'un Bioi Sophistōn adlı eserinin Yunan bios geleneği açısından incelenmesi* (Tez no. 671014) [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/Ulusal-TezMerkezi/TezGoster?key=8tbPippmWV_b-Irrn9YEApxvxml88QCyd2FJ-cjZu-lhN2cCdP36iKaAYJos80m56
- Hegel, G. W. F. (1981). *Lectures on the philosophy of world history* (H. B. Nisbet, Çev.). Cambridge University Press.
- Karatani, K. (2019). *İzonomi ve felsefenin kökenleri* (A. N. Bingöl, Çev.). Metis Yayınları.
- Kerferd, G. B. (1981). *The sophistic movement*. Cambridge University Press.
- Kranz, W. (2014). *Antik felsefe* (S. Y. Baydur, Çev.). Cinius Sosyal Yayınlar.
- Kundakçı, D. (2018). Aristophanes ve “Kadınlar mecliste”: Atina demokrasisinin fantastik bir değerlendirmesi. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 8(1), 259-274. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3681304>
- Kundakçı, D. (2019). Aristophanes'in komedyalarındaki Perikles, Sokrates ve Kleon karakterlerinin politik bir değerlendirmesi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 836-859. <https://doi.org/10.15869/itobiad.465062>
- Laertios, D. (2003). *Ünlü filozofların yaşamları ve öğretileri* (C. Şentuna, Çev.). Yapı Kredi Yayınları (Orijinal eser yak. III. yüzyılda yayımlandı.)
- Latacz, J. (2006). *Antik Yunan tragedyalari* (Y. Onay, Çev.). Mitos Boyut Yayınları.
- Peters, F. E. (2004). *Antik Yunan felsefesi terimleri sözlüğü* (H. Hünler, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Platon. (1982). *Hippias major* (P. Woodruff, Çev.). Hackett Publishing Company (Orijinal eser yak. MÖ 380'den sonra yayımlandı.)
- Platon. (2000). *Sofist* (C. Karakaya, Çev.). Sosyal Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 380'den sonra yayımlandı.)
- Platon. (2020). *Sokrates'in savunması* (A. Çokona, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 380'den sonra yayımlandı.)
- Romer, F. E. (1996). Diagoras the Melian (Diod. Sic. 13.6.7). *The Classical World*, 89(5). <https://doi.org/10.2307/4351818>

- Sezer, D., & Kalaycı, N. (2017). Giriş: Klasik tragedyalar, çağdaş sorunlar. İçinde *Siyasalın peşinde: Dünyaya tragedyalarla bakmak*. Metis Yayınları.
- Sophokles. (2015). *Philoktetes* (A. Çokona, Çev.). Türkiye İş Bankası Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 409'da yayımlandı.)
- Sowerby, R. (2012). *Yunan kültür tarihi* (Ö. U. Hoşafçı, Çev.). İnkılap Kitabevi.
- Şar, G. (2022). Sofistler: İyinin ve kötünün ötesinde. *Sofist Dergi*, 4, 11-30. <https://www.sofist.org/wp-content/uploads/2022/05/4.3-Sofistler-Iyinin-ve-Kotunun-Otesinde.pdf>
- Theophrastos. (1998). *Karakterler* (C. Şentuna, Çev.). Dost Kitabevi (Orijinal eser yak. MÖ 319'da yayımlandı.)
- Thukydides. (2017). *Peloponnesos savaşları* (F. Akderin, Çev.). Belge Yayınları (Orijinal eser yak. MÖ 431-404 yılları arasında yayımlandı.)
- Zimmermann, B. (2017). *Antik Yunan komedyaları* (A. Selen, Çev.). Mitos Boyut Yayınları.